

hakikat adamı
MEHMET ÂKİF'E
ARMAĞAN

2011 MEHMET ÂKİF YILI VE VEFATININ 75. YIL DÖNÜMÜ ONURUNA

Editör:
Prof. Dr. Mehmet Bayyigit

Editör Yardımcısı:
Doç. Dr. Ahmet Çaycı

Tasarım:
Mınyatü@k

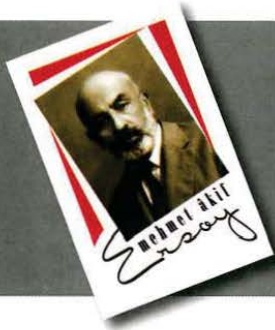
Düzeltili:
İbrahim Demirci

Baskı:
Erman Ofset

ISBN 978- 605-62054-0-8

Konya, Nisan 2011

Bu eserin bütün hakları saklıdır.
Yazılı izin alınmadan iktibas edilemez, kopyalanamaz, çoğaltılamaz.

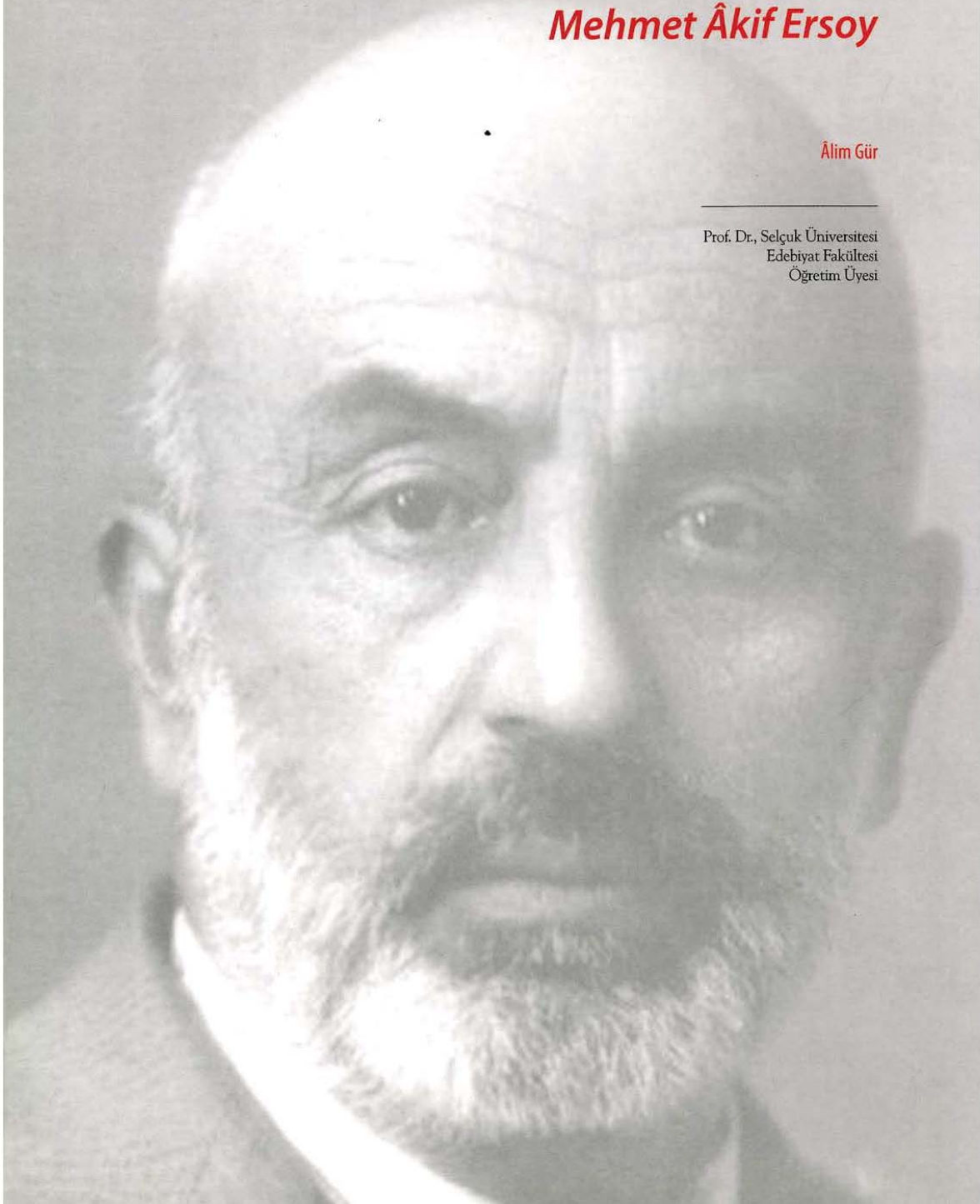
hakikat adamı

mehmetâkif ersoy'a armağan

**Hayatı, Şahsiyeti,
Sanatı ve Eserleriyle:
Mehmet Âkif Ersoy**

Âlim Gür

Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Öğretim Üyesi

1.1. Hayatı, Şahsiyeti ve Fiziki Özellikleri

Mehmet Âkif, Şevval 1290'da (Kasım/Aralık 1873) İstanbul'da, Fatih semtinin Sarıgül mahallesinde dünyaya gelmiştir. Babası, oğluna ebce hesabıyla doğum tarihini göstermek üzere "Ragîf" (H.1290/M.1873) adını verir. Ancak dilimizde pek kullanılmayan ve bir çeşit ekmeğin adı olan Ragîf, yerini zamanla Âkif (ibadet eden)'e bırakır.

Âkif'in babası; tahsil için Arnavutluk'un İpek kasabasına bağlı Şuşisa köyünden göçerek İstanbul'a yerleşen, "İpekli" ve "Temiz" lakaplarıyla da anılan Fatih medresesi müderrislerinden Mehmet Tahir Efendi (1826-1888), annesi ise Buhara'dan gelip Tokat'a yerleşmiş bir ailenin kızı olan Emine Şerife Hanım (1836-1926)'dır.

Dört yaşındayken Emir Buharî mahalle mektebinde ilköğrenimine başlayan Âkif, yaklaşık iki yıl sonra Fatih ibtidaîsi (ilkokul)'ne geçer. (1879) Aynı yıl, kırk yaşındayken bile *Safahat*'ında, "benim hem babam, hem hocamdır. Ne biliyorsam kendisinden öğrendim."¹ sözleriyle andığı babası, ona Arapça öğretmeye başlar. Âkif'in babası aynı zamanda Mühürdar Emin Paşa'nın oğulları İbnülemin Mahmut Kemal (İnal) ile Ahmet Tevfik'in de özel hocalandır. Tahir Efendi, onlara derslerini, yaz aylarında, Emin Paşa'nın Yakacak'taki köşkünde vermektedir. Ailecek köşkün bir dairesinde kaldıkları için Akif de bu derslere katılır. Böylelikle küçük yaştan itibaren babasından hem Arapça öğrenir, hem de fıkıh ve akide gibi ilk dini bilgileri alır.

İlkokuldan sonra Fatih Merkez Rüşdiyesi (ortaokul)'ne başlayan Âkif, bir taraftan babasından istifade etmeye devam ederken, bir taraftan da Fatih Camii'nde çeşitli yönlerden kendini geliştiriyordu. Mesela orada Fatih

¹ Ersoy, Mehmet Âkif; *Safahat*, (hızl. M. Ertuğrul Düzdag), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1987., s. 171.

Başımamı Mehmet Rasim Efendi (Arap Hoca)'den hıfza çalışıyor; Halis Efendi'den Arapça; *Gülistan* ve *Mesnevî* okutan Selanikli Esat Dede'den Farsça  ğreniyordu. Okulunda Türkçe ve Fransızca derslerinde çok baŐarı gösteren  kif'in dil öğreniminde özel bir kabiliyeti olduğu anlaŐılıyor.

Yine rüŐdiye yıllarında Şiire  zel ilgi duymaya başlayan M. Âkif'in ilk okuduğu manzum eser, Fuzul 'nin *Leyl  ve Mecn n*'udur. Henüz on-on iki yaŐında iken  kif'te Őairlik alametleri görülür. O, anlamlı anlamsız, vezinli vezinsiz manzumeler yazmaya çalışır. Bu sıralarda Mehmet  kif ile ders arkadaşları İ. M. Kemal İnal ve onun yaŐça kendilerinden büyük olan amcasının kızı Hatice Cemile, hep birlikte ortak gazel söylemeye uėraŐırlar.

Bu tür meŐgaleler arasında Fatih Merkez Rüşdiyesi'nden 1885'te mezun olan  kif, Mülkiye Mektebi'nin idad  (lise) kısmına yazılır. Burada edebiyat derslerine giren Muallim Naci'den oldukça etkilenir. 1888'de Mülkiye'nin idadisini bitirip bu okulun yüksek kısmına geçer. Ancak babası ölünce (1888), daha çabuk meslek sahibi olabilmek için Mülkiye Baytar Mektebi'ne başlar. (1889) Sarıg zel'deki evleri Ramazan'ın ilk günü (13 Mayıs 1889) yanar. Bütün bu olumsuzluklar arasında, çoğunu sonradan imha edeceği ilk Őiirlerini bu devrede yazar. İlk Şiirleri din, ahlak ve aŐkla ilgili olan  kif'in Şimdilik bilinen ve elde bulunan en eski manzumesi, 3 Kasım 1892'de Bağdatlı Ruh 'ye nazire olarak yazdığı, "Destur" başlıklı terkib-i bent parçasıdır. Ispartalı Hakkı Bey'in teŐvikiyle Fransızcasını geliŐtirir ve Batı edebiyatına da yönelir. Ayrıca yüzme, koŐma, gülle atma gibi çeşitli spor dallarıyla, özellikle de g reŐle, müsabakalarda birinci gelecek derecede yakından ilgilenir ve uzun yürüyüŐler yapar. Üstelik çeşitli sıkıntılar içerisinde başladığı yüksek öğrenimini de 22 Aralık 1893'te birincilikle tamamlar. Bitirdiğinde Veterinerlik Fakültesi'nin adı, Halkalı Baytar ve Ziraat Mektebi'dir.

Mehmet  kif, mezun olduğu yıl Ziraat Nezareti Umûr-ı Baytariye ve Islah-ı Hayvanat Umum MüfettiŐ Muavinliği'ne atanır. Daha çok mesleğinin gereği olarak birkaç yıl Rumeli, Anadolu ve Arabistan'ın çeşitli b lgelelerinde dolaşır; Edirne'de baytar müfettiŐi, Adana'da vilayet baytarı olarak çalışır. Bu sayede insanların dertlerini, sıkıntılarını ve meselelerini yerinde bizzat gözleme fırsatı bulur. Özellikle kimi Şiirlerindeki canlı ve realist

Âkif Baytar Mektebinde öğrenciyken

tablolar ile isabetli tespit, tahlil ve tekliflerinde bu tecrübelerinin payı olmalıdır.

Mevcut bilgilere göre yayımlanan ilk eseri, 28 Aralık 1893 tarihli *Hazine-i Fünûn*'daki yedi beyitlik bir gazel olan Âkif'in ilk ürünleri (manzum, mensur, tercüme) *Gayret* (1895), *Maarif* (1895), *Mektep* (1895), *Resimli Gazete* (1898), *Servet-i Fünun* (1898) gibi süreli yayınlarda çıkar.

Bu arada küçükken başladığı hıfzını kendi kendine çalışarak tamamlayan M. Âkif, Tophane-i Amire Veznedarı Emin Bey'in kızı İsmet Hanım'la evlenir. Bu evlilikten sırasıyla; Cemile, Feride, Suat, İbrahim Naim, Emin ve Tahir adlarını taşıyan altı çocukları olur.

İstanbul'da bulunduğu süre içerisinde memuriyetle birlikte Halkalı Ziraat Mektebi'nde "kitabet-i resmiye muallimi" (1906), Çiftlik Makinist Mektebi'nde "Türkçe muallimi" (1907) olarak çalışır.

II. Meşrutiyet ilan edildiği sıralarda İstanbul'da Umur-ı Baytariye Dairesi müdür muavini olarak bulunan Âkif, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yazılıp Cemiyet'in Şehzadebaşı Kulübü'nde Heyet-i İlmiye üyesi sıfatıyla, çok beğenilen Arap edebiyatı ve tercüme usulü dersleri verir. Bu derslerde *Muallakat-ı Seb'a*'dan, Zemaşşeri'nin *Lâmiatü'l-Arap* kasidesinden tercümelemler ve şerhler yapar. Cemiyet fırkaya dönüşünce İttihat ve Terakki ile olan bağlarını keser, hatta yanlış yaptıklarında ittihatçı hükümetleri tenkit eden yazılar da kaleme alır.

Ebulula Mardin ile Eşref Edip'in 27 Ağustos 1908'de çıkarmaya başladıkları *Sırat-ı Müstakim* dergisi, bu sıralarda M. Âkif için en uygun yayın organı olur. Zira Âkif'in başarılarını yaptığı bu dergi ile devamı niteliğindeki diğer süreli yayınlarda onun manzum-mensur, telif-tercüme eserlerinin büyük çoğunluğunu bulmak mümkündür. 24 Kasım 1908'de Dârülfünun

Edebiyat Şubesinde, “Edebiyat-ı Osmaniye” müderrisliğine tayin edilen Mehmet Âkif, 1909’da kendi yazdığı birçok şiirin yanı sıra Ferit Vecdi’nin “Hadıka-i Fikriye”sini, Azmzade Refik ve Muhammed Abduh’un bazı makaleleri ile yine Abduh’un “Asr Sûre-i Celfesi’nin Tefsiri”ni tercüme ederek yayımlar.

Mehmet Âkif

Dârüledeb adlı bir özel okulda fahrî hocalık da yapan Âkif, 1910’da Baytar Mekteb-i Âlisi

Mezûnîni Cemiyeti başkanlığına seçilir. 1911’de Ferit Vecdi’den çevirdiği, “Müslümanlıkla Medeniyet”i *Sırat-ı Müstakim*’de otuz bir tefrika hâlinde, aynı yayın organında çıkan kırk iki manzume ile önsöz niteliğindeki bir şiiri, birinci kitap olarak *Safahat* başlığı altında bastırılır. 1911 Mayıs’ında *Sırat-ı Müstakim* kapatılır. Bir süre sonra yeniden yayınlanmasına izin verilen bu derginin yerine Eşref Edip, 8 Mart 1912’den itibaren *Sebilürreşad*’ı çıkarmaya başlar. Bu dergiyi de var gücüyle destekleyen M. Âkif, 1912 yılı boyunca; edebî makaleler ve “Tefsîr-i Şerif”ler kaleme alır, Şeyh Şibli-i Numânî’nin Corci Zeydan’ın kitabına cevap olarak yazdığı yazılan “Medeniyet-i İslamiye Tarihinin Hataları” adıyla çevirerek on bölüm halinde tefrika eder. Bu tür yazılarını sonraki yıllarda da sürdüren Âkif, 1912’de *Safahat*’ın ikinci kitabı olan *Süleymaniye Kürsüsünde*’yi yayımlar.

Balkan savaşı sırasında, millî dayanışmayı sağlamak amacıyla 1 Şubat 1913’te kurulan, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti bünyesindeki “Heyet-i Tenviriye (Heyet-i İrşadiye)”de R. Mahmut Ekrem (başkan), A. Hamit Tarhan, Süleyman Nazif, Cenap Şehabettin, H. Kazım Kadri gibi tanınmış yazarlarla birlikte Mehmet Âkif de görev almış, “âzâ” ve “kâtib-i umûmî” sıfatıyla hizmet etmiştir. Balkan Savaşı mağlubiyetinin acılı günlerinde Beyazıt, Fatih ve Süleymaniye camilerinde, sonradan *Sebilürreşad*’da yayımladığı vaazları veren Âkif, *Hakkın Sesleri*’ndeki şiirleri yazarak 1913’te *Safahat*’ın üçüncü kita-

Mehmet Âkif'in eşi İsmet Hanım

bı olarak bastırır. Aynı yıl, önceden çevirip *Sırat-ı Müstakim*'de tefrika hâlinde yayımlattığı, *Hanoto'nun Hücûmuna Karşı Şeyh Muhammed Abdüh'un İslâm'ı Müdafaa'sı*'nı kitaplaştırır ve İstanbul Darülfünûnu Edebiyat Şûbesinde verdiği ders notlarının ilk formasını da *Dârülfünun Dersleri, Kavaid-i Edebiye* başlığı altında yayımlatır.

Yapılan yanlışlıklara dayanmayan M. Âkif, müdürünün haksız

yere görevinden alınmasından dolayı, 11 Mayıs 1913'te, yirmi yıllık memuriyetinden ayrılır. Bu yılın sonunda, İttihat Terakki hükümetinin siyasetine, özellikle de İttihatçılar'ın fikir babası sayılan Ziya Gökalp'in görüşlerine karşı çıkışının hükümetçe onaylanmadığının kendisine bildirilmesi üzerine Darülfünun'daki görevini de bırakmak zorunda kalır. Zaten çıkardıkları *Sebilürreşad*'ın da benzer sebeplerden dolayı, İttihatçı hükümetlerce birkaç defa kapatıldığı bilinmektedir.

Bu olumsuz gelişmeler üzerine Âkif Bey, 1914 yılı başlarında, masrafları Abbas Halim Paşa tarafından karşılanan, iki ay sürecek olan Mısır ve Medine gezisine çıkar. İzlenimlerini, *Safahat*'ın beşinci kitabı *Hatıralar*'da yer alan ve 28 Ocak 1914 tarihini taşıyan "El-Uksur'da" başlıklı jüriyle dile getirir. Anılan seyahatten döndükten sonra, yayın faaliyetlerine kaldığı yerden devam eder. Bu bağlamda *Sebilürreşad*'da 1913 yılında neşrine başlanan *Fatih Kürsüsünde*'nin kalan bölümleri 1914'te yayımlanır. Bu eser, aynı yıl *Safahat*'ın dördüncü kitabı olarak basılır.

1914 Eylülü'nden itibaren Darü'l-Hilâfeti'l-Aliye Medresesi'nin orta öğretim kısmında Türkçe-Edebiyat derslerine girmeye başlayan Mehmet Âkif, Harbiye Nezareti bünyesinde istihbarat çalışmaları yapmak üzere kurulan Teşkilat-ı Mahsûsa'nın görevlendirdiği bir heyetle, aynı yılın sonlarında Berlin'e gider. Batı'yı bizzat tanınmasını sağlayan bu seyahat sırasında,

İngiliz, Fransız ve Rus ordularında bulunup da savaşırken müttefikimiz Almanlara esir düşmüş Müslüman askerlerin kamplarını ziyaret ederek, onlara savaştan sonra bağımsızlıklarını kazanmaları yolunda çalışmalarının önemini anlatır. Orada yaklaşık üç ay kaldıktan sonra 1915'te İstanbul'a dönen Âkif, izlenimlerini 8 Nisan 1915'ten itibaren *Sebilürreşad*'da yayımlatmaya başlayıp, bilahare *Hatıralar* kitabına aldığı "Berlin Hatıraları" adlı uzun manzumesinde dile getirir.

Abbas Halim Paşa

Yine Teşkilat-ı Mahsûsa'nın görevlendirmesiyle, 1915 yılının ortalarında, teşkilat başkanı Eşref Sencer'in (Kuşçubaşı) idaresindeki bir heyetle Arabistan'ın Necid bölgesine (Riyad) gider. Dört buçuk ay kadar süren bu gezinin amacı, Şerif Hüseyin isyanına karşı, devlete bağlı kabilelerin, özellikle de Necid meliki İbnürreşid'in desteklerinin devamını sağlamaktır.

Bu seyahat sırasında ikinci defa ziyaret ettiği Medine ve Ravza-i Mutahhara'nın uyandırdığı duygularla kendisinin en başarılı eserlerinden sayılan ve dinî lirizmin zirvelerine çıktığı "Necid Çöllerinden Medine'ye" şiirini kaleme alır. Seyahat dönüşünde Şam ile Beyrut'a da uğrar ve aynı yıl İstanbul'a gelir.

Bu arada *Safahat*'ın beşinci kitabı olan *Hatıralar*'ı yayımlayan (1917) şair, 1918 Temmuz'unda Mekke Emiri Şerif Ali Haydar Paşa'nın daveti üzerine İzmirli İsmail Hakkı Bey'le Lübnan'a (Âliye) giderek orada bir ay kalır. Âliye'de iken, şeyhülislamlığa bağlı dinî ve akademik bir kuruluş olan Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye'nin başkatipliğine 1918 Ağustos'unda atanır. Dönüşte görevine başlar ve 1920 Ocak'ında başkatiplik üzerinde kalmak kaydıyla, kuruluşun âzâlığına da tayin edilir. Hatta Dârü'l-Hikme'nin resmî gazetesi olan *Cerîde-i İlmiyye*'nin, başkitabete bağlanışından sonra yayın sorumluluğunu da üstlenir.

Sait Halim Paşa

Sait Halim Paşa'nın Fransızca "İslamlaşmak" adlı eserini 1918'de çevirerek *Sebilürreşad*'da yayımlatan M. Âkif'in Sargüzel'deki evi, 1918'deki Cibali-Fatih yangınında ikinci defa yanar. 1918-1919 kışını Heybeliada'da geçirdikten sonra Çengelköyü'ne taşınırlar.

Sürekli çalışan Mehmet Âkif, en önemli manzumelerinden "Âsım"ı yazmaya ve 18 Eylül 1919'dan itibaren bölümler halinde yayınlamaya

başlar. Yazması ve yayınlanması 1924'e kadar sürecek olan "Âsım" dışında, Abdülaziz Çâviş'in "Esrar-ı Kuran" adlı eserini, Mehmet Şevket Bey'in bıraktığı yerden, tercümeyle devam eder. Bu çeviriler, 1919-1924 yılları arasında *Sebilürreşad*'da bölümler halinde yayımlanır.

Bu arada Âkif, Maarif Nezareti'ne bağlı olarak, İstanbul Üniversitesi Dârülfünununda kurulan Kâmûs-ı Arabî Heyeti ile mütareke yıllarında Dârülfünununda oluşturulan Tedkikât-ı Lisâniye Encümeni üyeleri arasında da yer alır.

Bu sıralarda I. Dünya Savaşı Osmanlı Devleti aleyhine sonuçlanmış, İslam dünyasının son kalesi de yıkılmıştır. Buna çok üzülen, fakat devletin yeniden kurtarılacağına inanan Mehmet Âkif, ağır mütareke şartlarının gereği olarak yurdun işgali ile İzmir'e Yunanlıların çıkarma yapmasından sonra başlayan Milli Mücadele hareketine fiilen katılmak üzere, Eşref Edip'le birlikte Balıkesir'e gider. 1920 yılının Ocak ayı sonlarında gerçekleşen bu gidişte; Hasan Basri (Çantay) ile buluşur, Kuva-yı Milliyecilerle görüşür, Zağanos Paşa Camii'nde ve başka yerlerde halkı birliğe, direnmeye davet eden etkili vaazlar verir ve konuşmalar yapar. Balıkesir'de bir müddet kaldıktan sonra İstanbul'a döner.

Özellikle 1920 yılı başlarından itibaren *Sebilürreşad* Millî Mücadele'nin âdetâ İstanbul'daki haberleşme merkezi haline getirilir. Millî Mücadele'yi

destekleyen yabancı dilden eserler, bu arada Hint bilginlerinden Şeyh Müşir Hüseyin Kıdvay'ın; "İslâm'a Çekilen Kılıç yahut Alemdârân-ı İslâm'ı Müdafaa" ile "Türkiye İslâm İmparatorluğu'nun İstikbâli" adlı eserleri Âkif'in damadı Ömer Rıza (Doğrul)'a çevirtirilip basılarak, Anadolu'ya gönderilir ve halka dağıtılır. Bu ve benzeri gelişmeler üzerine, İstanbul'daki "İşgal Kuvvetleri Sansür Heyeti"nin baskıları iyice artar. Bununla birlikte Ankara'dan Heyet-i Temsiliye adına bir davet gelince, artık işgal altındaki İstanbul'da vatanın kurtuluşuna yeterince hizmet edemeyeceğini anlayan Mehmet Âkif, büyük oğlu Emin'i de yanına alarak 10 Nisan 1920'de yola çıkar. Hareketinden önce Eşref Edip'ten işlerini toparlayıp, *Sebilürreşad*'ı Anadolu'da çıkarmak üzere arkasından gelmesini, Meşihat'takilerin "Harekat-ı Milliye" aleyhinde bir şey yapmalarına engel olmasını ister. Gizlice çeşitli yerlere uğrayıp değişik şahsiyetlerle görüşerek 24 Nisan 1920'de Ankara'ya ulaşır. Bu tarihten sonraki ilk cuma günü Hacı Bayram Camii'nde yaptığı vaazın ardından memuriyetinden izinsiz ayrıldığı gerekçesiyle, 3 Mayıs 1920'de, Darü'l Hikmet-i İslâmiye'deki görevinden azledilir. Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın teklifi ile 5 Haziran 1920'de Burdur mebusu seçilir.

Millî Mücadele için var gücü ile çalışan Âkif, bu bağlamda halkı aydınlatmak üzere Eskişehir, Burdur, Afyon, Sandıklı, Dinar, Antalya, Konya, Kastamonu gibi Anadolu'nun bir çok yerine gider. Bazı milletvekilleriyle birlikte cepheleri dolaşır. Buralarda yaptığı son derece etkili vaaz ve konuşmalarda Kurtuluş Savaşı'nın mahiyetini ve önemini anlatır. Bundandır ki, bazı vaaz ve konuşmaları, M. Âkif'in çalışmalarına bağlı olarak artık Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde (Kastamonu, Ankara, Kayseri) çıkan *Sebilürreşad*'ın 464-467. sayılarında, 25 Kasım 1920- 3 Şubat 1921 tarihleri arasında yayımlanır. Hatta derginin bu sayıları ile Âkif'in kitapçık haline getirilen vaazları birkaç kere basılarak Anadolu'ya ve cephelere dağıtılır. İşte muhtemelen bütün bunlardan dolayı da kendisine, "Millî Mücadele'nin manevî lideri" denilmiştir.

Maarif Vekaleti 1920 Kasımı'nda, beş yüzer lira mükafat vaadiyle İstiklâl Marşı güfte ve bestesi için bir yarışma açar. Güfte yarışmasına 700'den faz-

Mehmet Âkif'in üç kızından ikisi: Feride ve Suat

Mehmet Âkif, oğulları Tahir ve Emin ile

la şiir geldiği halde, içlerinde millî marş niteliği taşıyan bir manzume bulunamaz. Konuyla bizzat ilgilenen zamanın Maarif Vekili Hamdullah Suphi, maddî mükâfat konulduğu için yarışmaya katılmayan M. Âkif'i, kazanması hâlinde kendisine para verilmeyeceğini söyleyerek ikna eder. Bunun üzerine Âkif, Ankara'daki ikametgâhı olan Taceddin Dergâhı'nda yazdığı metinle yarışmaya katılır. Büyük Millet Meclisi'nin 12 Mart 1921 tarihli oturumunda şiir ittifakla İstiklâl Marşı güftesi olarak kabul edilir. Meclis kararından dolayı sonradan almak zorunda kaldığı 500 lirayı şair, Dârü'l-Mesai adlı bir hayır kurumuna bağışlar.

Sait Halim Paşa'nın Malta sürgünü sırasında Fransızca yazdığı "İslâm'da Teşkilât-ı Siyâsiye" adlı son eserini çevirerek *Sebilürreşad*'da tefrika hâlinde yayımlatan (Şubat-Mayıs 1921) Mehmet Âkif, 1-16 Ağustos 1922 tarihleri arasında milletvekilleriyle beraber cepheleri dolaşarak büyük savaştan bir ay önce askerlere moral ve cesaret verici konuşmalar yapar. Yine 1922 yılında Tedkîkât ve Telifat-ı İslâmiye Heyeti'ne üye seçilir. 1923'te Addülaziz Çâvîş'in "İçkinin Hayat-ı Beşerde Açtığı Rahneler" adlı eserini çevirerek, *Sebilürreşad*'ın Ankara'da çıkan son sayılarında yayımlatır. Bu çeviri aynı yıl içerisinde kitap olarak da basılır.

Nihayet İstiklâl Savaşı zaferle sonuçlanır. M. Âkif ailesiyle birlikte, 1923 Mayıs ayı başında İstanbul'a dönerek Beylerbeyi Çakaltepe'deki geniş bir eve yerleşir. Aynı yıl Abdülaziz Çâvîş'in, "Müslümanlık Fikir ve Hayata Neler Bahşetti?", "Müslümanlık'ta Kadının Hukuku" ve "Anglikan Kilisesine Cevap" adlı eserlerini çevirerek, 528. sayısından itibaren İstanbul'da çıkarılan *Sebilürreşad*'ın daha sonraki nüshalarında bölümler hâlinde yayımlatır. Tefrikası 1924'te biten son tercüme, 1925'te kitap olarak da basılır. 1 Nisan 1923'te yeniden seçim kararı alan birinci meclis son defa 21 Mayıs'ta toplanarak dağılır. Birinci Büyük Millet Meclisi'nde muhalefet grubu içerisinde yer alan Mehmet Âkif, ikinci dönemde aday gösterilmez.

Bu gibi gelişmeler üzerine yeni hükümetin, kendi idealindeki İslam birliğini ve bu birlikte Türkiye'nin önemli rol oynamasını sağlamak yerine, laik devlet hukuku ve prensiplerini gerçekleştirmek düşüncesinde olduğunu anlayan Âkif, hayal kırıklığı içerisinde Abbas Halim Paşa'nın davetlisi olarak,

onunla birlikte Ekim 1923'te Mısır'a gider. İlk iki yıl kışları Mısır'da, bahar ve yazları İstanbul'da geçiren Âkif Bey, 1925'in sonundan itibaren yaklaşık on buçuk sene bir daha Türkiye'ye gelmez.

İstiklâl Marşı'nda, "Cânı, cânânı, bütün varımı alsın da Huda/ Etmesin tek vatanımdan beni dünyada cüda" diyen şairin ülkesinden bu kadar uzak kalışı çeşitli sebeplere bağlanabilir. Bunlar arasında; hükümetin peş peşe Âkif'in ideallerine tersinkılâplar yapması, hak ettiği emeklilik maaşının bağlanmaması, özellikle Şeyh Sait isyanı vesilesiyle muhaliflerle birlikte millî şairin de polis takibine alınması ve baskıya maruz kalması, bu bağlamda *Sebilürreşad* da dâhil, pek çok yayın organın kapatılarak sahiplerinin ve bazı yazarlarının İstiklâl Mahkemeleri'nde yargılanması sayılabilir. On yıldan fazla kaldığı Mısır döneminde ailesiyle birlikte Kahire'nin uzak bir banliyö köyü sayılan Hilvan'daki, çöle yakın, küçük bir kiralık evde yaşayan Mehmet Âkif'in en önemli meşgulesi, Diyanet İşleri Reisliği tarafından tefsiri Elmalılı Muhammed Hamdi Efendi'ye ısmarlanan Kur'an-ı Kerim'in meali üzerinde durmak olmuştur.

Esasen Âkif, dinî ve ilmî sorumluluğunu hesaba katarak tercüme işine başlangıçta sıcak bakmaz. Ancak kıramayacağı dostlarının ısrarı üzerine, tercüme yerine meal denilmesi ve Elmalı'nın tefsiriyle bir arada basılması şartıyla teklifi kabul eder. Özellikle 1926-1929 yılları arasında yoğun olarak uğraşıp mealin müsveddesini hazırlarsa da vefatına kadar üzerindeki çalışmasını sürdürür. Üstlendiği işin maddî-manevî sorumluluğundan çekinmesinin yanında, ezanın kanunen Türkçe okutulduğu yıllarda, hazırlayacağı mealle namaz kıldırılacağı endişesinin de etkisiyle, 1931 Aralık'ında resmî yazıyla bu işten vazgeçtiğini bildirip avans olarak aldığı bin lirayı iade eder ve bitirdiği halde çalışmasını vermez. 1936'da hastalanarak yurda dönerken hazırladığı Kur'an mealini, dostlarından Yozgatlı İhsan Efendi'ye, "Dönersen alırım, dönmezsem yakarsın." diyerek bırakır. 1961'de Âkif'in vasiyeti yerine getirilerek mealı yakılır.

Annesi 1926'da vefat eden M. Âkif'in İstanbul'a son dönüşüne kadar Mısır hayatındaki bir diğer önemli meşgalesi de Kahire'deki el-Câmiatü'l-Mısıriyye'de (Mısır Dârülfünunu) Türkçe dersleri okutmak olur. Son Mı-

• Mehmet Âkif'in Mısır'da hastayken çekilen fotoğrafı

sır döneminde; İslam dünyasının perişanlığı, vatan hasreti, geçim sıkıntısı, eşinin senelerdir süren asabî rahatsızlığı, bununla da bağlantılı olarak çocuklarını istediği tarzda yetiştirememek gibi sebeplerle giderek büyüyen psikolojik bir çöküntü yaşayan Âkif'in artık eskisi kadar üretkenliği kalmamıştır. Bu sıkıntılar içerisindeki şair, 1918-1933 yılları arasında yazabildiği manzumeleri, *Safahat*'in yedinci ve son kitabı olarak *Gölgeler* başlığı altında toplayıp, Kahire'de 1933 yılı sonlarında, eski harflerle bastırır.

Abbas Halim Paşa'nın 1934'te vefatı ile iyice sarsılan ve artık Mısır'da duramayacağını düşünen Mehmet Âkif, 1935 Temmuz'unda rahatsızlanarak hava değişimi için Lübnan'a gidip Âliye yakınındaki Sûku'l-Garp köyünde kalır. Orada sıtmaya yakalanır. Ağustos başında arkadaşlarının daveti üzerine, o sıralarda henüz Fransız idaresinde bulunan Antakya'ya geçer. Oradan Mısır'a döner. Hastalığı giderek artan ve gurbette ölmekten korkan M. Âkif, nihayet 17 Haziran 1936'da İstanbul'dadır. Birkaç gün sonra Şişli Sihat Yurdu'na yatırılan Âkif'in, tedavisi imkansız hale gelmiş siroz olduğu anlaşılır. Burada yirmi gün kaldıktan sonra, Beyoğlu'ndaki Mısır Apartmanı'nda kendisi için hazırlanan daireye yerleştirilir. Birkaç hafta sonra Prens Halim Bey'in daveti üzerine Alemdağ'daki Baltacı Çiftliği'ne gider. Yaz boyunca çiftlikte kalan, havalar soğuyup rahatsızlığı iyice artınca Mısır Apartmanı'ndaki daireye dönen Mehmet Âkif, 27 Aralık 1936 tarihinde saat 19.45'te vefat eder. Tek parti hükümeti döneminde resmî kişi ve kuru-

luşların en küçük ilgi göstermediği cenazesi Beyazıt Camii'ne getirilir. Türk milletinin, özellikle de üniversite gençliğinin katıldığı büyük bir cemaatle Edirnekapı Mezarlığı'na kadar eller üzerinde taşındıktan sonra çok sevdiği Babanzade Ahmet Naim'in kabri yanında toprağa verilir. Vefatının ikinci yılında üniversite gençlerinin aralarında topladıkları paralarla yaptırılan kabri, yol inşaatı sebebiyle 1960'ta Edirnekapı

Mehmet Âkif'in damadı Ömer Rıza Doğrul

Şehitliği'ne nakledilmiştir. Vefatının ellinci yılı olan 1986'da, Kültür Bakanlığı tarafından mezar taşları düzenlenerek, üzeri toprak yeni bir lahit inşa edilmiştir. Bugün iki yanında Ahmet Naim ile Süleyman Nazif Beylerin kabirleri bulunmaktadır.

Orta boylu, geniş ve yuvarlak omuzlu, gövde kısmı bacaklarından daha uzun, siyah çember sakallı, gözleri kestane renkli, gür kaşlı, seyrek saçlı ve sağlam bir bünyeye sahip olan Mehmet Âkif, başarılar elde etmiş iyi bir pehlivandır. Uzun yürüyüş, yüzme, bir çeşit gülle sayılabilecek taş atma gibi sporlarla uğraşmayı çok sever. Gerek onu tanıyanların ifadelerinden, gerekse manzum-mensur eserlerinden anlaşıldığı kadarıyla çok zeki olan Âkif; zarif, nüktedan, hoşsohbet, hazırcevap, açık sözlü, azimli, çalışkan, emeğe saygılı, sözüne sadık, dürüst, özü sözüne uygun, cesur, mert, haksızlığa karşı koyan, hak edenlere dersini vermekten çekinmeyen, şahsiyetli, vakur, minnet altında kalmaktan sakınan, tam bir idealist, cömert, yardım sever, fedakâr, vefalı, dostlarına bağlı, iyi olan yeniliklere açık, taassuba, cehle, sapıklığa düşman, yalnız ve mütefekkir, bilgili, kültürlü, daima okuyan ve okutan, Doğu ve Batı musikisinden, ney üflemekten hoşlanan, etkili bir hatip, yerine göre meydan adamı, dindar, hafız, mükemmel Arapça, Farsça ve Fransızca bilen, güç yazan, kendini göstermekten çekinen, övülmekten hoşlanmayan, kısacası dinî ve millî değerlerine son derece bağlı, olumsuz-

luklardan alabildiğine uzak, meziyet sayılabilecek vasıflara ve yüksek ahlaka sahip “âbide şahsiyetlerimizdir.”

Çoğu yazdıkları dilde olmak kaydıyla, Doğu ve Batı edebiyatlarından okudukları ile zengin bir birikim edinen Âkif'in şahsiyetinin oluşumunda rol oynayan veya severek okuduğu önemli yazarlar ve eserler bulunmaktadır. Yeri geldikçe bizden Süleyman Çelebi, Bakî, Nef'î, Nedim, Şeyhülislam Yahya, Şeyh Galip, Âkif Paşa, Hersekli Arif Hikmet, Osman Şems, Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal, Şair Eşref, R. Mahmut Ekrem, Muallim Naci, A. Hamit Tarhan, İsmail Safa; Doğu'dan Sadi, İbnü'l Fârız, Feyzî-i Hindî, Muhammed İkbâl; Batı'dan Victor Hugo, Ernest Renan, Anatole France, Alfréd de Musset, Lamartine, J. Jacques Rousseau, Alphonse Daudet, Emile Zola, Alexandre Dumas Fils, W. Shakespeare, J. Milton, H. Sienkiewicz gibi yazarlar ile *Muallakât*, *Divân-ı Hâfız*, *Gülîstân*, *Mesnevî*, *Fuzûlî Divanı*; *Sefiller*, *Hernani*, *Jack*, *Tais*, *Graziella*, *Confession*, *Quovadis* gibi eserleri eklemek gerekir.

1.2. Edebi Yönü

Yukarıda anlatılanlardan da anlaşılacağı üzere Mehmet Âkif, İstanbul'un Türk ve Müslüman bir semtinde, muhafazakâr bir aile ve çevre içinde doğup büyümüş, kuvvetli bir din ve eski edebiyat kültürüyle yetişmiş, resmî öğrenimi sırasında Fransız edebiyatıyla da ilgilenmeye başlamıştır. Bu şartlarda o, yaklaşık 1900'lü yıllara kadar dinî ve ferdî konuları işleyen manzumeler yazar. Şiir yazmaya başladığı sıralarda Fars edebiyatından Sadi ile Hafız'ı, bizden Muallim Naci ile A. Hamit Tarhan'ı seven Âkif'in ilk manzumelerinde anılan bu şahsiyetlerle birlikte Ziya Paşa'nın etkileri görülür. Bunlara bakarak onun başlangıçta şekil arayışları içinde olduğunu, Ziya Paşa ve A. Hamit gibi birtakım metafizik meselelere yöneldiğini, R. M. Ekrem ile Tevfik Fikret gibi tabiat tasvirlerine merak sardığını söylemek mümkündür.

Edebî hayatının ilk döneminden sonra birkaç manzume yazdığı bilinen Mehmet Âkif, uzun bir süre suskun kalır, özellikle 1901-1908 yılları arasında şiir yayınlamaz. İleriye dönük hazırlık safhası sayılabilecek bu zaman zarfında onun, sanatıyla ilgili önemli kararlar aldığı anlaşılmaktadır. Zira *Sırat-ı Müstakim*'de 1908'den itibaren çıkan, *Safahat*'in ilk kitabında en çok

beğenilen ve Âkif'in tanınmasını sağlayan "Küfe, Hasta, Seyfi Baba, Hasır, Meyhane, Mahalle Kahvesi" gibi şiirlerinde artık o, şahsî duygularını bir tarafa bırakıp kuvvetli bir realizmle içinde yaşadığı toplumun dertlerini dile getiren bir sanatçıdır. İnce bir dikkatle gözlemlediği çevresindeki günlük olayları, acınacak halleri manzum hikâyelerinde ustaca işleyen M. Âkif'in sanatı toplumun hizmetindedir. Bundan dolayı 1908 yılını onun edebî ve fikrî hayatında bir dönüm noktası saymak mümkündür.

Mehmet Âkif

Makaleleri ve tercüme yazıları gibi *Safahat*'taki manzumelerinin çoğu da 1908'den itibaren, önce *Sırat-ı Müstakim* ve *Sebilürreşad*'da çıkan Mehmet Âkif'in en verimli şiir ve yayım devresi, 1908-1922 yılları arasındır. Bu tarih dilimi ise Osmanlı Devleti'nin en sıkıntılı, bunalımlı, istikrarsız ve yoğun savaşlar yaşadığı bir dönemdir. Bu yüzden ülkeyi kurtarma adına özellikle II. Meşrutiyet'ten sonra aydınlar birtakım girişimlerde bulunmuşlar, İslamcılık, Türkçülük gibi siyasî ve ideolojik akımlar etrafında toplanmışlardır. Yetiştirme şartları ve aldığı kültür itibarıyla pek tabii olarak M. Âkif, İslamcılık cereyanı içerisinde yer alır. Ancak aktif bir siyaset ve ideoloji adamı olmayan Âkif'in siyasî İslamcılar arasında kendine özgü bir tepki oluşturduğunu da vurgulamak ve belirtmek gerekir. Bu bağlamda o, İslamî geleneğe uygun meşveret, hürriyet ve meşrutî bir düzen taraftarı olarak II. Abdülhamit'in sıkıyönetimine karşı çıkmış, ama o dönemdeki gizli örgüt faaliyetlerine katılmamıştır. İnsanların İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girebilmek için çabaladığı sıralarda, gelen teklif üzerine cemiyete üye yazılırken yapılması gereken yemin cümlesinin değiştirilmesini şart koşmuş ve sağlamıştır. Bu üyeliği de bir süre

Mehmet Âkif'in yaşlılık günleri

Arap edebiyatı okutmaktan ibaret kalmış, cemiyetin İslam'a karşı kimselerin istekleri doğrultusunda hareket etmesi üzerine, oradan ayrılarak birtakım çıkar hesapları yapan aktif bir siyaset ve ideoloji adamı olmadığını ispatlamıştır. Öte yandan inancıyla, ahlakıyla, yaşayışıyla, hâsılı hemen her şeyle İslam'a sınıksız bağlı kalan Mehmet Âkif, temel değerlerine ters düşmemek kaydıyla gerektiğinde diğer fikir sahipleriyle iş birliği yapma esnekliğini de göstermiştir. Nitekim İslam'ın kavmiyeti reddettiğini, Türkçülerin bunu ön

plana çıkardıklarını bildiği halde, onlarla halkın önünde tartışarak, bu iki görüşü birbirine yaklaştırmayı istemişse de onun bu uzlaşmacı tavrı cevapsız kalmıştır. Eserlerinde özellikle de *Safahat*'ın değişik yerlerinde "kavmiyet" ve "milliyet" kavramlarını gündeme getirerek onları birbirinden ayrı değerlendirmiş, bunlardan "ırkçılık" anlamını verdiği birincisine, İslam'a ve benimsediği İslam birliği idealine aykırı olduğu, dolayısıyla ayrılığa ve devletin parçalanmasına yol açacağı için aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere açıkça karşı çıkmıştır:

Aynlık hissi nasıl girdi sizin beyninize?
Fikr-i kavmiyeti şeytan mı sokan zihninize?
Birbirinden müteferrik bu kadar akvâmi,
Aynı milliyetin altında tutan İslâm'ı,
Temelinden yıkacak zelzele kavmiyettir.
Bunu bir lâhza unutmak ebedî haybettir.²
(...)
Hani milliyetin İslâm idi ... Kavmiyyet ne!
Sarılıp sınıksız dursaydın a milliyetine.

² Ersoy, Mehmet Âkif; A.g.e., s. 152.

“Arnavutluk” ne demek? Var mı şeriatıta yeri?
Küfr olur, başka değil, kavmini sürmek ileri!³

Âkif'e göre İslam ideali önündeki diğer önemli engeller ise körü körüne Batı hayranlığı ve din düşmanlığıdır. Daha çok sözde aydınların savunduğu bu görüşleri şair şöyle dile getirir:

Mütefekkir geçinenler ne diyor siz de bakın:
“Medeniyette teâlisi umûmen Şark'ın,
Yalnız bir yolu ta'kip edetek kâbildir,
Başka yollarda selâmet gözeten gâfildir.
Bakarak hangi zeminden yürümüş Avrupalı,
Aynı izden sağa, yâhut sola hiç sapmamalı.
Garb'ın efkârını mâl etmeli Şark'ın beyni;
Duygular çıkmalı hep aynı kalıptan; yani:
İçtimâî, edebî, hâsılı her mes'eledе,
Garb'ı taklîd edemezsek, ne desek beyhûde.
Bir de din kaydını kaldırmalı, zîrâ, o belâ,
Bütün esbâb-ı terakkimîze engel hâlâ!⁴

Bu tür iddiaların yanlışlığını bizzat Âkif ortaya çıkarır. O, ilerleme yolunda atılan her adımın tamamen milletlere ve cemâatlere göre değiştiğini, başka bir kavmin izinden yürümenin çoğu zaman helak edici olduğunu ve insanlığın son hedefe ulaşma çabasında, her milletin kendi umumî ruhunda bulunan “mâhiyyet” lere, yani kendi mukaddes değerleriyle, öz kültürlerine uygun hareket etmeleri gerektiğini belirtir. Vatanına, bayrağına, kısacası ülkesinin bütün değerlerine sahip çıkan bir sanatçı olarak Âkif, *Süleymaniye Kürsüsü*'ndeki vaize şu haklı tespitleri yaptırır:

O kanâat da şudur:
Sırr-ı terakkînizi siz,
Başka yerlerde taharriye heveslenmeyiniz.
Onu kendinde bulur yükselecek bir millet;
Çünkü her noktada taklîd ile sökmez hareket.
Alınız ilmini Garb'ın, alınız san'atini;
Veriniz hem de mesâînize son sür'atini.
Çünkü kâbil değil artık yaşamak bunlarsız;
Çünkü milliyeti yok san'atın, ilmin; yalnız,
İyi hâtırdâ tutun ettiğim ihtârı demin:

³ Ersoy, Mehmet Âkif; A.g.e., s. 173.

⁴ Ersoy, Mehmet Âkif; A.g.e., s. 155.

Bütün edvâr-ı terakkîyi yapıp geçmek için,
Kendi "mâhiyyet-i ruhiyye" niz olsun kılavuz.
Çünkü beyhüdedir ümmîd-i selâmet onsuz.⁵

M. Âkif, mütefekkir geçinenlerin, ilerlemeye engel olduğu gerekçesiyle, din aleyhtarlıkları üzerinde de uzun uzadıya durur. Onun tespitlerine göre, her şeyden önce sözde aydınlar İslamiyet'ten habersizdirler. Zira İslamiyet öteden beri ilimleri ve ilerlemeyi desteklemiştir. Gerçi Müslüman devletlerin özellikle Batı'ya göre geri kalmışlığı da inkâr edilemez bir gerçektir. Ama bu durum İslam dininden değil, sadece adları Müslüman olan toplumlarda asırlardır görülen; cehalet, tembellik, kendine güvensizlik, sebatsızlık, dinî taassup, batıl inanç, yanlış anlaşılın tevakkül ve kader anlayışı gibi çeşitli sebeplerden kaynaklanmaktadır. Zira;

"Müslümanlık" denilen rûh-ı ilâhî arasak,
"Müslümanız" diyen insan yığınından ne uzak!⁶

Öyle ise geri kalmışlıktan ve zaten İslam'ın reddettiği kötü vasıflardan kurtulmak ve dinimize ters düşmemek kaydıyla, üstün olduğu ilim, fen, sanat, iktisat, teknik, teknoloji gibi alanlarda Batı'dan yararlanmak gerekir. Bunun yolu da İslamiyet'in kuruluş dönemindeki gerçek esaslarını, zihinlere ve hayata hâkim kılmaktan geçer. Bu yüzden Âkif, dini, ilerleme bakımından incelemek için de İslam'ın doğuşuna yakın yıllara gitmeyi uygun görür. O devirde, otuz yılda otuz bin senelik bir terakki ile insanlığın görmediği harika bir sürat kaydedildiğini ve vahşetin derinliklerine daldıkça dalarak, evladını dipdiri kum çöllerine gömenlerin, hemen her bakımdan olumlu yönde nasıl değiştiklerini anlatır.

Gerek II. Meşrutiyet'ten sonraki makaleleri, gerekse daha çok *Süleymaniye Kürsüsünde*'den itibaren yazdığı şiirleri dikkate alınarak denebilir ki, Mehmet Âkif'in İslamcılık anlayışı; inançta, emir ve yasaklarda Asr-ı Saadet'teki gibi bir hayat tarzı ile çağdaş medeniyetin İslam'a aykırı olmayan özelliklerini birleştirmek esasına dayanır.

O, doğuşundan itibaren İslam'ı her çağın ihtiyacını karşılayabilecek bir dünya nizamı olarak görür. Dolayısıyla yaşadığı çağdaki meselelere de en

⁵ Ersoy, Mehmet Âkif; A.g.e., s. 159-160.

⁶ Ersoy, Mehmet Âkif; A.g.e., s. 158.

اولاد قارندن « ضیافت ادبیه کوزه » و الفاظ شاء
 ایدیورسکیز، افراد ملتدن بحث ایتمهک سزک نه حتمکیز و
 ادبی درکته جهلده سورونیورمی «
 ک اداره بی افراد

سکیز
 ایتمک ز
 بلکه عناصر
 ب وظائفک

قمامق جمعیتک
 اترادک روح و طینتتدهی
 سه، بویوزدن تولدایده جک مهالك عظیمه هرو-
 بیور «، دیورسکیز .
 دیگر طرفینده « افراد ملتک جانی چیتقسین
 کلامازسه آکلاماسین کندی ذوقزده اولاجغز . .
 ویره جکیز « دیورسکیز .

Mehmet Akif'in basyazarlığını yaptığı Strati-Mustakim ve Sebülirreşad dergileri

بوراده بر « تعارض » حس ایتمیورسکیز دکلنی ؟
 باز بقا ! حوقق باذلق ! !

فومانی، او قومی ماییر، چونکه اسیبب
هسیله علم و فن او قومی پک آز آدمه میسر اوله بیاییر.
... اهالیمز ینه جاهل قالیر! ...
علی نصرت پک افندیلرده آکلامیه جغز! ...
اوتیه کیارله بونلر بررباشقه عالمک آدملری اولسه لر
نقطه نظر لرندن آرالرنده ارتباط یوق دکلدیر ...
که فصاحت و بلاغت یالکنز عثمانلیارک بیله
دینینی - «عربی و فارسی» عالیله «لساننده اف
راسنی دوشنمه
ر جمال اول
قتی اسر
طاقم الفاظ و ترا بیب
ن محروم قالیورلر... نتیجهده ؛ او
ایاقلی الفاظ طوربایی، اولیورلر ...
کلایه منزلرکه ترکیابی تشکیل ایدن ملل مختلفه نک و
الذانا

Handwritten notes on the left margin of the open book, including the title 'اصول الفکر' and some introductory text.

اصول الفکر
مصطفی لطف الله

مقدمه
این کتاب در بیان اصول فکری است و نویسنده آن حضرت مولانا محمد باقر نوری است که در این کتاب به بیان مبانی فکری و فلسفی پرداخته است.

اصول الفکر
مصطفی لطف الله

فکر از آنست که کسی از چیزی بیخبر باشد و در آن روز که او را آموختند که آنرا بداند و در آن روز که او را آموختند که آنرا بداند و در آن روز که او را آموختند که آنرا بداند...

فکر از آنست که کسی از چیزی بیخبر باشد و در آن روز که او را آموختند که آنرا بداند و در آن روز که او را آموختند که آنرا بداند...

فکر از آنست که کسی از چیزی بیخبر باشد و در آن روز که او را آموختند که آنرا بداند و در آن روز که او را آموختند که آنرا بداند...

فکر از آنست که کسی از چیزی بیخبر باشد و در آن روز که او را آموختند که آنرا بداند و در آن روز که او را آموختند که آنرا بداند...

فکر از آنست که کسی از چیزی بیخبر باشد و در آن روز که او را آموختند که آنرا بداند و در آن روز که او را آموختند که آنرا بداند...

فکر از آنست که کسی از چیزی بیخبر باشد و در آن روز که او را آموختند که آنرا بداند و در آن روز که او را آموختند که آنرا بداند...

isabetli çözümleri İslam'ın üreteceğine inanır. “Doğrudan doğruya Kur’an’dan alıp ilhâmı, / Asrın idrâkine söyletmeliyiz İslâm’ı.”⁷ mısralarında konuyla ilgili görüşlerinin özünü buluruz. Şu mısralarla da hem bu görüşlerini değişik bir şekilde ifade eder, hem de Müslüman geçinenlerin yanlış anlayış ve uygulamalarını yerer:

Ya açar Nazm-ı Celîl’in, bakarız yaprağına;
Yâhud üfler geçeriz bir ölünün toprağına.
İnmemiştir hele Kur’an, bunu hakkiyle bilin,
Ne mezarlıkta okunmak, ne de fal bakmak için!⁸

Mehmet Âkif, eserlerinde özellikle de şiirlerinde Kurtuluş Savaşı’nın sonlarına kadar sürekli bu gibi temaları işler. İç ve dış gelişmeler sonunda İslam birliği idealinin gerçekleşmeyeceğini anlaması ve Mısır’daki her bakımdan sıkıntılı hayatı ile sanatının son dönemine girmiş olur. Çok verimsiz geçen bu devrede, psikolojik çöküntü ve karışık hâletiruhiye içinde; şahsî ıstıraplarını, hikâyeleştirdiği hatıralarını şiirleştiren Âkif, his ve hayal bakımından zengin dinî-lirik şiirler ve hatta mizahî manzumeler bile yazar.

Sanat hayatının ilk ve son dönemleri hariç tutulmak kaydıyla Âkif, en geniş anlamıyla toplumcu bir şairdir. Denilebilir ki, Türk edebiyatında onun kadar hayatı şiire, şiiri de hayata sokabilmiş şair yoktur. Bu sonuçta, M. Âkif’in dünya görüşünün, özellikle de sanat ve edebiyat anlayışının büyük payı vardır. *Sırat-ı Müstakim* ve devamı sayılabilecek yayın organlarında, onun sanat ve edebiyata dair birçok makalesi çıkmıştır. Aynı zamanda, nesrine de bir örnek olmak üzere, *Sebilürreşad*’ın ilk sayısında yayımlanan ve konuyla ilgili görüşlerinin özünü içeren “Edebiyat” başlıklı makalesinin çoğunu aktarmakta yarar görüyoruz:

“Edebiyatı nasıl telâkkî ettiğimizi, nasıl bir meslek tutmak istediğimizi şimdiye kadar çıkan yazılarımız elbette göstermiştir. Şiir için, edebiyat için ‘süs’, ‘çerez’ diyenler var. Karnı tok, sırtı pek milletlere göre bu söz belki doğrudur. Lâkin bizim gibi aç, çıplak milletlere süsten, çerezden evvel giyecek, yiyecek lâzım. Onun için ne kadar süslü, ne kadar tatlı olursa olsun, libas hizmetini, gıdâ vazifesini görmeyen edebiyat bize hiç söylemez.

⁷ Ersoy, Mehmet Âkif; A.g.e., s. 349.

⁸ Ersoy, Mehmet Âkif; A.g.e., s. 144.

Hele 'San'at san'at içindir. San'atta gaye yine san'attır. Edebiyatta edebiyattan başka bir gaye aramak san'atı takyîd etmektir.' gibi yüksek nazariyeler bizim idrakimizin pek fevkindedir. Zaten bu türlü nazariyeler ahlâksızlığa felsefe şekli veren; edebiyat namına milletin namusuna, hayatına, mevcûdiyetine yürüyen bir takım hazelenin eser diye ortaya koydukları bâhnâmelere revac verilerek için ileri sürülüyor.

Bir de biz edebiyatın vatani olduğuna iman edenlerdeniz. O sebepten hiçbir milletin edebiyatını memleketimize mâl etmek istemeyiz.

Şarklılar her şeyde olduğu gibi edebiyatta pek geri; Garplılar her şeyde olduğu gibi edebiyatta pek ileri. Biz onların edebiyatından yalnız san'at cihetiyle istifade etmek isteyeceğiz. Yoksa ecnebi emtiasını yerli metayı yerine satmayacağız. Simsarlığın bu türlü dolandırıcılık olduktan başka kendi hayatımızın kıyamete kadar işlenmeyerek ham eşya sırasında kalmasına sebep olur ki hem ayıp hem günahdır. (...)

Sebilü'rreşad'da görülecek eserler kaba olacak, saba olacak lâkin yerli malı olacak, hiçbir tarafında başka memleket mahsülü olduğunu gösterir damgası bulunmayacak. Bir de az çok bir ifade te'min edecek. Şayed ahlâkî, ictimâî hiçbir fâide te'min etmezse zararı bari olmayacaktır ki bir nazara göre bu da fâide demektir.

Yazılarımız en namuslu aileler arasında okunabilmek üzere yazılıyor. Zaten bizim ictimadımıza göre edepsizlik başladığı noktada edebiyat biter.

Elverişli bulduğumuz her mevzûu yazacağız. Hele ictimâî derdlerimizi dökmekten, yaralarımızı açıp göstermekten hiç çekinmeyeceğiz. Bundan maksadımız bir takım zavallıların zannettiği gibi milleti ele, düşmana maskara etmek değildir. Meramımız kendimizi değil maskaralıklarımızı maskara etmektir. Ta ki ülfet neticesi olarak, her gün yapmaktan hiç sıkılmadığımız hiç azab duymadığımız bir sürü fenalıkları yavaş yavaş bırakalım da elbirliği ile insanlığa doğru bir adım atalım. Görülüyor ki biz edebiyattan pek çok şeyler bekliyoruz. Evet, memleketin aklı başında olan evlâdı bize yan bakmaz da yardım edecek olursa neden Osmanlıların millî, hakikî, insanî bir edebiyatı vücuda gelmesin? Yazılarımızın gerek mevzûunda, gerek üslûbunda her şeyden evvel bütün Osmanlıları düşüneceğiz; yani mümkün olduğu kadar

halka söyleyecek eserler meydana getireceğiz. Yoksa havas için yazı yazmaya yeltenecek derecede sersem değiliz! Zaten altı yüz bu kadar seneden beri yalnız havassı düşünene düşünene avam olmuş gitmişiz!"⁹

Yukandaki görüşlere sahip bir sanatçının, içinde yaşadığı toplumu hemen her yönüyle yansıtmasından ve yerli bir edebiyat yapmasından daha tabii bir şey olamazdı. Âkif de bunu yapmıştır. Bizzat gözlemleye-

Mehmet Âkif (1913)

rek ve yaşayarak kaleme aldığı şiirleriyle edebiyatımızda realizmin son derece başarılı örneklerini vermiştir. İslamî bir duyarlıkla yazdığı şiirlerindeki temalar, konular, şahıslar, olaylar büyük ölçüde gerçek hayattan alınmıştır. Bundan dolayı onun bütün şiiri şu iki kelime ile özetlenebilir: İslam ve realite. İlhama inanmayan şairin kendi şiiri hakkındaki şu mısraları; hayalperestliği reddettiğini, gördüklerini anlattığını ve hakikate ne kadar önem verdiğini açıkça ortaya koymaktadır:

- Hayır, hayâl ile yoktur benim alış verişim...
 İnan ki: Her ne demişsem görüp de söylemişim.
 Şudur cihanda benim en beğendiğim meslek:
 Sözüm odun gibi olsun; hakikat olsun tek!¹⁰

M. Âkif, *Safahat*'ın 1911'de yapılan ilk baskısına koyduğu ön söz nitelikli manzumesinde de kendi şiiri ve şairliği hakkında, tevazu ağırlıklı değerlendirmeler yapar. Ona göre bir yığın sözden ibaret olan şiirlerinin tek hüneri samimiyettir. Bütün eserleri, duyduklarını tam ifade edemediği için, acizliğinin gözyaşı gibidir. Kendisi ne sanat yapmayı bilir, ne de sanatkârdır.

Âkif, *Asım*'da da Köse İmam'a, kendi dâhil bütün şairler hakkında olumsuz sözler söyler. Onun bu gibi sözlerinden, ahlâkî öğüt veren şiirlerinden

⁹ Abdulkadiroğlu, Abdülkerim - Nuran Abdulkadiroğlu; *Mehmet Âkif Ersoy'un Makaleleri (Sırat-ı Müstakim ve Sebîlü'r-Reşad Mecmuaları'nda Çıkan)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, s. 142-144..

¹⁰ Ersoy, Mehmet Âkif; *A.g.e.*, s. 194.

Mehmet Âkif (1921)

ve manzum hikâyelerinden yola çıkarak, Âkif'in şair değil, manzumeci olduğunu ileri sürenler vardır. Gerçekten de gerek sanat anlayışına, gerekse manzumelerinin geneline bakıldığında onun saf şiir peşinde olduğunu iddia etmek zordur. Her şeyden önce M. Âkif, ülkesinin ölüm-kalım mücadelesi verdiği gerçeğinden hareketle, idealist bir yolu seçmiş, inandığı değerleri geniş kitlelere aktarmayı hedeflemiş ve çok

sayıda şiir yazmıştır. Bunlar arasında manzum hikâyeler ile vaaz ve nasihat nitelikli birçok mısralar da bulunmaktadır. Diğer taraftan Âkif'in aslında sanatkâr ruhlu, şair yaratılışlı olduğu, yer yer manzum hikâyenin şartlarını zorladığı, toplumla ilgili bazı metinlerinde bile kimi zaman sosyal lirizme ulaştığı, özellikle *Gölgeler* kitabında, önceliklere göre mistik duyuş tarzı ve lirik vasfı çok daha yüksek şiirler kaleme aldığı da göz ardı edilemez. Bu durumda M. Âkif'in idealleri uğruna -zaman zaman ortaya çıkmasına engel olmasa da- kendindeki saf şiir cevherini iradesiyle büyük ölçüde gizlediğine hükmedilebilir.

Bu yüzdendir ki, "Türk edebiyatında onun kadar içinde yaşadığı devri bütün teferruatıyla gören ve gösteren bir şâir yoktur, denilebilir. *Safahat*, âdeta, muayyen bir noktai nazardan tasvir eden bir m(a)nzum romana benzer: Sokak, ev, kulübe, saray, meyhâne, câmi, köy, şehir, fakir, zengin, dindar, dinsiz, cılız, pehlivan, korkak, kahraman, halk, yüksek tabaka, münevver, câhil, yerli, yabancı, Avrupa, Asya, ticaret, siyaset, harp, sulh, şehircilik, köycülük, mâzi, hâlihâzır, hayâl, hakikat, hemen hemen her şey Âkif'in duyuş ve görüş sahnesine girer. Ve o bunları yalnız şiirin değil, edebiyatın bütün ifade vasıtalarıyla anlatır: tasvirler yapar, portreler çizer, hikâyeler söyler, fıkralar anlatır, konuşmalara başvurur, vâz eder. Komik, tra(j)ik, öğretici, hamâsî, lirik, hakîmâne, her edâyı, her tonu kullanır. Bu suretle Âkif, şiirin

hududunu nesir kadar, edebiyat kadar genişletir; hatta edebiyatı da aşar, onu hayatın ta kendisi yapar.”¹¹

Görüldüğü gibi onun şiirlerinde muhteva ön plana çıkmaktadır. Ancak bu durum, Âkif’in şiirlerinde formu ve estetik yapıyı ihmal ettiği anlamına gelmez. Aksine şiirin ciddi bir çaba ürünü olduğuna inanan ve çeşitli makalelerinde konuyla ilgili görüşlerini açıklayan M. Âkif, şekille muhteva arasında başarılı bir estetik uyum sağlayabilmiş, titiz bir işçilikle sağlam bir kompozisyona ulaşabilmiştir.

Mehmet Âkif nazım şekilleri ile vezin hususlarında Divan şiiri geleneklerine bağlı kalmıştır. Eski nazımın sınırlı şekillerini, özellikle de mesneviyi tercih eden şair, vezin olarak sadece aruzla şiirler yazmıştır. Türk şiirinde ilk defa Tevfik Fikret’te görülen aruzun kusursuz kullanılması Âkif’le zirveye çıkmıştır. Gerektiğinde konuya uygun olanını seçmek kaydıyla, aruzun hemen her kalıbını deneyen M. Âkif, daha çok hece ve remel bahirlerini kullanmıştır. Özellikle günlük konuşma diliyle vezin arasında emsalsiz bir uyum sağlayan şair, nazmı nesre ustaca yaklaştırmıştır.

Mehmet Âkif’in en başarılı yanları arasında dil ve üslubunu da saymak gerekir. Yukarıda önemli bir kısmını aktardığımız “Edebiyat” başlıklı makalesinden, sanatını halkına adadığı anlaşılın şair, aynı yazıdaki ifadelerine göre, dil konusunda da farklı düşünmez. Orada sade, tabii, müdahalelerden ve aşırılıklardan uzak bir dili savunan Âkif, “mümkün olduğu kadar halka söyleyecek eserler meydana” getireceklerini belirtir. Tam da bu anlayışına uygun şiirler kaleme alır. Halkın diline uyum bakımından, Türk nazımının en başarılı örneklerini verir. Şiirlerinde İstanbul Türkçesi’nin bütün inceliklerini, her kesimiyle halk dilinin bütün özelliklerini ve güzelliklerini bulmak mümkündür. Genellikle “sehl-i mümteni” (Kolay ve sade görüldüğü halde, söylenmesi zor olan söz.) tarzıyla yazan Âkif, sıkça başvurduğu tahkiye ve realist tasvirlerini bile, dil ve üslubunun canlılığı, içtenliği ile çekici, etkili ve çarpıcı hale getirmesini bilmıştır. Onun son derece etkili ve çok çeşitli üslubunu ise “iki esaslı noktaya dayandırmak mümkündür. Bunlardan birincisi;

¹¹ Kaplan, Mehmet; *Şiir Tahlilleri (Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kadar)*, 4. bs., Dergah Yayınları, İstanbul, 1969, s. 154.

her türlü sun'ilikten, yapmacıktan, gösteriştan uzak, tabî ve samimi söyleyişler şeklinde görülen 'teklifsiz üslûp', ikincisi de şairin kelimelere mutlak tasarruf ve hakimiyetinden kaynaklanan bir ustalıklı duygularını, düşüncelerini yoğunlaştırarak dile getirdiği 'teksifî üslûp'tur."¹²

Kıscacı diliyle, üslubuyla, muhtevasıyla bütün mısralarına damgasını vuran, buraya kadar anlatılan özellikleriyle II. Meşrutiyet dönemi Türk edebiyatı içerisinde "nevî şahsına münhasır" bir sanatkâr kimliğiyle mümtaz bir yer edinen Mehmet Âkif'in diğere çalışmalarını (sürelî yayınlarda çıkan edebî sohbetleri, âyet ve hadis açıklamaları, Millî Mücadele sırasında verdiği vazaları, yaptığı konuşmaları ve çevirileri) ile şiir dünyası bütünlük arz eder. Bütün hayatı ve eserleri onu millî-İslamî düşünce, sanat ve edebiyatın sembol ismi haline getirir.

1.3. Eserlerine Dair

1.3.1. Manzum Eserleri

1.3.1.1. Safahat Dışında Kalanlar

Mehmet Âkif, 1908'den önce ve sonraki yıllarda yazdığı bazı manzumelerini *Safahat*'a almamıştır. Kendinin bildirdiğine göre, ikinci bir *Safahat* hacmindeki bu manzumelerin önemli bir kısmını bizzat Âkif yok etmiştir. Bunlardan ancak dönemin çeşitli yayın organlarında çıkanlarla, ele geçirilebilen mektuplarında olanlar ve meraklıların defterlerinde kalanlar kurtulabilmiştir. Söz konusu manzumelerin çoğunu da M. Kaya Bilgegil, F. Abdullah Tansel, M. Ertuğrul Düzdağ gibi araştırmacılar yayımlamıştır.

1.3.1.2. Safahat

"Yüzler; görünüşler, manzaralar; safhalar, dönemler" gibi anlamlara gelen *Safahat*, M. Âkif Ersoy'un tamamını aruzla yazdığı, 11.240 mısralık 108 manzumeden ibaret, yedi ayrı kitap külliyatının genel adıdır. Birinci kitabın dışındakilerin ayrıca birer ismi daha bulunmaktadır. M. Âkif'in sağlığında, eski harflerle, farklı zamanlarda ve müstakil ciltler hâlinde defalarca basılmıştır. İlk altı kitabın bütün baskıları İstanbul'da, *Gölgeler* adlı yedinci

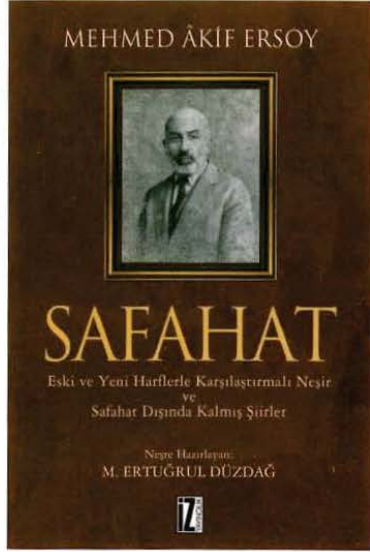
¹² Göçgün, Önder; "Mehmet Âkif'te Türkçenin Zaferi", *Mehmet Âkif İlmî Toplantısı (Bildiriler)*, Kültür Bakanlığı, Millî Kütüphane Yayınları, Ankara, 1989, s. 123.

kitabın ilk baskısı Kahire’de yapılmıştır. 1943 yılından itibaren yeni harflerle de yayımlanmaya başlanan *Safahat*, yaklaşık yüz defadan ve beş yüz bin adetten fazla basılmıştır. (Bu arada belirtmek gerek ki, M. Âkif’in şiirleri üzerinde ilmi ve ciddi çalışma yapacak olanların, M. Ertuğrul Düzdağ’ın hazırladığı, Kültür Bakanlığı’nın ve eski harfli metinle birlikte İz Yayınevi’nin yayınladığı tenkitli *Safahat* baskılarını kullanmalarında yarar vardır.) Ayrıca Âkif’in bazı şiirleri, kendi sağlığından itibaren değişik zamanlarda, farklı kişiler tarafından Arapça’ya çevrilerek yayımlanmıştır. Aynı şekilde bazı şiirleri de bestelenmiştir. *Safahat*’ı meydana getiren yedi kitabın; adları, eski harflerle yapılmış baskılarının tarihleri ve mahiyetleri şöyledir:

1. *Safahat: Birinci Kitap* (1911, 1918, 1928): İlk ve son manzumeler hariç, 1908-1911 yılları arasında, *Sırat-ı Müstakim*’de çıkmış, tamamı 3084 mısralık kırk dört şiiri içerir. Bu manzumelerin çoğunda karşılıklı konuşma tarzı görülür ve sosyal dertler, realist bir yaklaşımla işlenerek, bunların çarelerine de işaret edilir. Bunlardan özellikle, “Küfe, Hasır, Meyhane, Mahalle Kahvesi” gibi şiirler, Âkif’in iyice tanınmasını sağlayan ve en çok beğenilen metinleridir. Ayrıca kendi hayatını hikâyeleştirdiği (Fatih Camii, Hasta, Seyfi Baba gibi), vakalarını İslam tarihinden aldığı (Koca Karı ile Ömer, Dirvas gibi), lirik bir tarzla metafizik, mistik ve felsefi konuları işlediği (Tevhit yahut Feryat, Ezanlar, Canan Yurdu, İstiğrak gibi), siyasî ve fikrî meseleler üzerinde durduğu (Acem Şahu, İstibdat, Köse İmam gibi) şiirleri de vardır. Bütün bunlar şairin sonradan yazacağı şiirlerin habercisi gibidir.

2. *Safahat: İkinci Kitap: Süleymaniye Kürsüsünde* (1912, 1914, 1918, 1928): Mehmet Âkif’in İslam ideali, Müslümanlar ve İslam dünyasıyla ilgili

Safahat’ın son dönemlerde yapılmış bir baskısı

Safahat'ın Şerif Cafer Paşa'ya imzalı kapağı

duygularını, düşüncelerini, endişe ve heyecanlarını yansıtan 1002 mısralık tek manzumeden ibarettir. Eser, hayatı siyasî mücadelelerle geçen ve Âkif'in yakın arkadaşı olan Abdürreşit İbrahim Efendi (1850-1944)'nin Süleymaniye Camii'nde verdiği vaazların şürlenştirilmiş halidir.

M. Âkif'in sözünü emanet ettiği, anlatıcı konumundaki A. İbrahim Efendi; Sibiry'a da doğmuş, Mekke ve Medine'de tahsil görmüş, bütün Türk ve İslam âlemini, hatta

Japonya'yı dolaşmış, oraya İslamiyet'in girmesine vesile olmuş, gittiği her yerde Müslümanların kalkınması için çalışmış, dışarıda yaşayan Türkleri Osmanlı Devleti topraklarına göçmeye teşvik etmiş, 1881'de ve 1908'den sonra iki defa Türkiye'ye gelip, 1944'te Japonya'da ölmüştür. Gerçekleri göz ardı etmeyen idealistliğiyle, bilgi, gözlem, tecrübe, aksiyonerlik gibi özellikleriyle A. İbrahim Efendi, İslam birliğini savunmaya başlayan M. Âkif tarafından, bu eserde örnek ve ideal bir aydın tipi olarak değerlendirilmiştir.

Mehmet Âkif, söz konusu vaizin anlattıklarını, gerektikçe ilginç hikâyelere de yer vererek canlı bir şekilde herkesin istifadesine sunmuştur. Buna göre bütün İslam dünyasını dolaştığını söyleyen vaiz A. İbrahim Efendi; Rusya, Türkistan, Hindistan ve Japonya'yı öne çıkararak, oralandaki insanların iyi ve kötü hallerini tasvir eder, İslam ülkelerinin geriliğinden, Hintli Müslümanların uyanıklığından, ancak Hindistan'daki siyasî baskı yüzünden onların da Müslüman memleketler arasında fikir birliğini sağlamadıklarından söz eder. Bu rehberliği II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Türkiye'nin yapabileceği ümit ve sevinciyle İstanbul'a gelen vaiz, gördüğü manzara karşısında dehşete kapılmıştır. Zira her kesim hürriyeti yanlış algılamaktadır. Bu anlayışla hürriyet, kurtuluşa değil, keşmekeşe sebep ola-

caktır. Başta gazeteciler olmak üzere herkes birbirini karalamakta, partcilik ve ırkçılık tefrikaya yol açmaktadır. Uyumlu olması gereken halkla aydınlar sürekli çatışmaktadır. Aydınlar yanlış anladıkları dinî ve millî değerleri ortadan kaldırıp körü körüne Avrupa'yı taklidi savunmakta, halk da buna tepki olarak, faydalı-faydasız her türlü yeniliğe karşı çıkmakta, gerçek İslam'a sarılmak yerine, hurafelere ve batıl inançlara yönelmektedir. Sanatta, edebiyatta kısacası hemen her keşimde çark tersine işlemektedir. Bu gibi olumsuzlukları, sebepleriyle birlikte ilginç bir şekilde anlatan A. İbrahim Efendi, bunlardan kurtulmanın çarelerini de gösterir. Bu bağlamda İslam'ı özüne döndürecek bir inkılâp bekleyen vaiz, Batı'nın İslam'a aykırı olmayan güzelliklerini alarak, bize ait değerlerle birleştirmeyi, bütün bunların hayata hâkim kılınmasını savunur.

3. Safahat: *Üçüncü Kitap: Hakkın Sesleri: (1913, 1918, 1928):* On şiir ve 482 mısralık eser; sonundaki Hz. Muhammed'i yardıma çağıran "Pek Hazin Bir Mevlit Gecesi" dışında, yazıldığı günlerin şartlarına uygun, benzer durumdaki diğerlerinde olduğu gibi, asıllarıyla birlikte mensur tercümelere de verilen sekiz ayet ile bir hadisin manzum yorumundan ibarettir. Balkan Savaşlarındaki yenilgimiz münasebetiyle kaleme alınan bu manzumelerde; Allah'tan ümit kesilemeyeceği, azmin, çalışmanın ve ilmin önemi, tembelliğin ve cehaletin kötülüğü, Müslümanlar arası dayanışmanın lüzumu, medenileşmek için İslamî esasları terk etme isteğinin yersizliği, İslamiyet'in dertlerimize deva kaynağı olduğu, zalimin hak ettiği cezayı görmesinin ve mazlumun korunmasının gerekliliği gibi hususlar üzerinde durulmuştur. Böylelikle İslam birliği idealinin sağlam esaslara dayandığı ve İslamiyet'in her devirde uygulanabileceği gösterilmeye çalışılmıştır.

4. Safahat: *Dördüncü Kitap: Fatih Kürsüsünde: (1914'te iki baskı, 1918, 1924):* Düzenlenişi bakımından *Süleymaniye Kürsüsünde*'yi andıran, tamamı 1692 mısra olan eser, "İki Arkadaş Fatih Yolunda" ve "Vaiz Kürsüde" başlıklı iki bölümden meydana gelmiştir. *Fatih Kürsüsünde*'nin 322 mısralık ilk bölümü, Galata Köprüsü'nde vapurdan inen M. Âkif'le bir arkadaşının öğle namazını kılmak üzere Yeni Cami, Süleymaniye, Vefa Meydanı ve su kemerlerini geçerek Fatih Camii'ne ulaşmaya kadarki karşılıklı konuş-

Abdürreşid İbrahim Efendi

malarına ayrılmıştır. Bu yolculuk sırasında, çevredekilerin görünüş ve değerlerinden hareketle, birçok toplum ve kültür meselesi, nükteli ve ilginç bir üslupla dile getirilir. Nihayet Fatih Camii'ne varırlar. Vaiz kürsüdedir ve çalışmayla ilgili bir ayeti açıklamaktadır. Böylece başlamış olan ikinci bölümdeki vaizin konuşmasıyla, Balkan Savaşı günlerinde Âkif'in aynı camide yaptığı konuşma arasındaki paralellik dik-

kat çekicidir. Önce kâinattaki İlahî nizam üzerinde duran vaizin anlattıklarına göre, gökte ve yerde her şey yaratılış amaçlarına uygun olarak sürekli çalışmaktadır. Küçük bir varlık görevini yerine getirmezse kâinattaki düzen tamamen bozulur. İnsanlar da aynı kanuna tabi oldukları için çalışan Batı yere göğe hükmederken, tembel Doğu perişan bir vaziyettedir. Şiirde defalarca tekrarlanan şu mısralar, bu bölümde verilmek istenen temel mesajı açıkça ifade etmektedir:

Bekâyi hak tanıyan sa'yi bir vazife bilir;
Çalış çalış ki bekâ sa'y olursa hakkedilir.¹³

Millletin perişanîyetinin önemli sebeplerinden biri de cehalettir. Bu bağlamda cahillerin tevekkülü ve kader inancını yanlış yorumlamaları, miskinliği ve sefaleti beraberinde getirmiştir. Hâlbuki bunlar Hz. Muhammed döneminde doğru anlaşılıp uygulandığı için çalışmaya ve ilerlemeye vesile olmuştur. Yine cehaletten dolayı, ehil olmayan bazı insanlar içtihadı cesaret edebilmekte, ırkçılık yapılabilmekte, birbirlerinin dertleriyle ilgilenmeyen Müslümanlar yabancıların hâkimiyeti altında yaşamaktadırlar. Böylelikle mevcut halkın yanlış anlayışlarını yeren vaiz, sözü toplumumuzu oluşturan dört zümreye getirerek, onları da tasvir, tahlil ve tenkit eder. Buna göre dört zümrenin ilki, her şeyi Allah'tan bekleyen, gelecek endişesi taşımayan uyu-

¹³ Ersoy, Mehmet Âkif; A.g.e., s. 204, 205, 208-211.

şuk halk; ikincisi, hayata küsmüş, ümitsizliğe düşmüş bedbinler; üçüncüsü, Batı'nın eğlence hayatını ve rezilliklerini taklit eden, sözde “şebâb-ı münevver”, gerçekte züppeler; dördüncüsü ise sefahatten başka bir şey düşünmeyen zenginlerdir. Vaiz, belki uyanıklar düşüncesiyle, eğlence düşkünlerine Balkan Harbi'nden altı trajik sahne gösterirken, ikinci namazı vakti girer. *Süleymaniye Kürsüsünde*'ki gibi halkın gözyaşları arasında, vaizin İslam toprakları ve dinî değerlerin zelil duruma düşmemesi yönünde yaptığı dokunaklı bir dua ile manzume son bulur.

5. *Safahat: Beşinci Kitap: Hatıralar (1917, 1918, 1928)*: Tamamı 1314 mısralık on şiirden oluşan eserin ilk yedi manzumesinden dördünde, İslam birliği idealini kuvvetlendirmeye, bozulmuş maneviyatları desteklemeye yönelik ayetler, ikisinde hadisler açıklanmıştır. İkinci sıradaki “Uyan” başlıklı manzumede, etkili bir dille, uyuşuk bir vaziyette bulunan Müslümanlar uyandırılmaya çalışılmaktadır. Bu ilk yedi manzume, yazdıkları I. Dünya Savaşı'nın acı ve felaket dolu günlerinden izler taşımaktadır. Kitabın sonundaki üç uzun parça ise şairin Mısır, Berlin ve Medine seyahatleriyle ilgili izlenimlerini yansıtan fikrî ve lirik şiirleridir. Bunlardan dolayı da bu kitaba “Hatıralar” adı verilmiş olmalıdır.

Kitabın sekizinci manzumesi olan “el-Uksur'da”; Âkif'in 1914 yılı başlarında Mısır seyahatinde gördüğü, zengin tarihî sanat eserleriyle dolu, el-Uksur (Lüksor) harabelerinden yola çıkarak yazdığı bir şiirdir. Önce çevreyi iyimser bir yaklaşımla tasvir eden M. Âkif'in neşe içinde dolaşan İngiliz, Fransız, Alman seyyahlarla karşılaşması, başı bir türlü belalardan kurtulamayan Müslüman Doğu'yu düşünmesine vesile olur. Böylelikle yakından tanıdığı uyuşuk Şark'ın meselelerini, dertlerini, acılarını karamsar bir hava içerisinde anlatır.

Eserin dokuzuncu ve en uzun manzumesi, 698 mısralık “*Berlin Hatıraları*”dır. Mehmet Âkif, 1914 sonu ile 1915 başlarında Berlin'de bulunmuş, izlenimlerini, gözlemlerini bu uzun manzumede dile getirmiştir. İnce nüktelerle, gülünç benzetmelerle, bol muhavere ve hikâyelerle ilginç hale getirdiği şiirin baş tarafında bir arkadaşıyla Berlin'de kahveye giden Âkif, Almanya ile memleketimizi karşılaştırır. Bu bağlamda bizdeki kahvehanele-

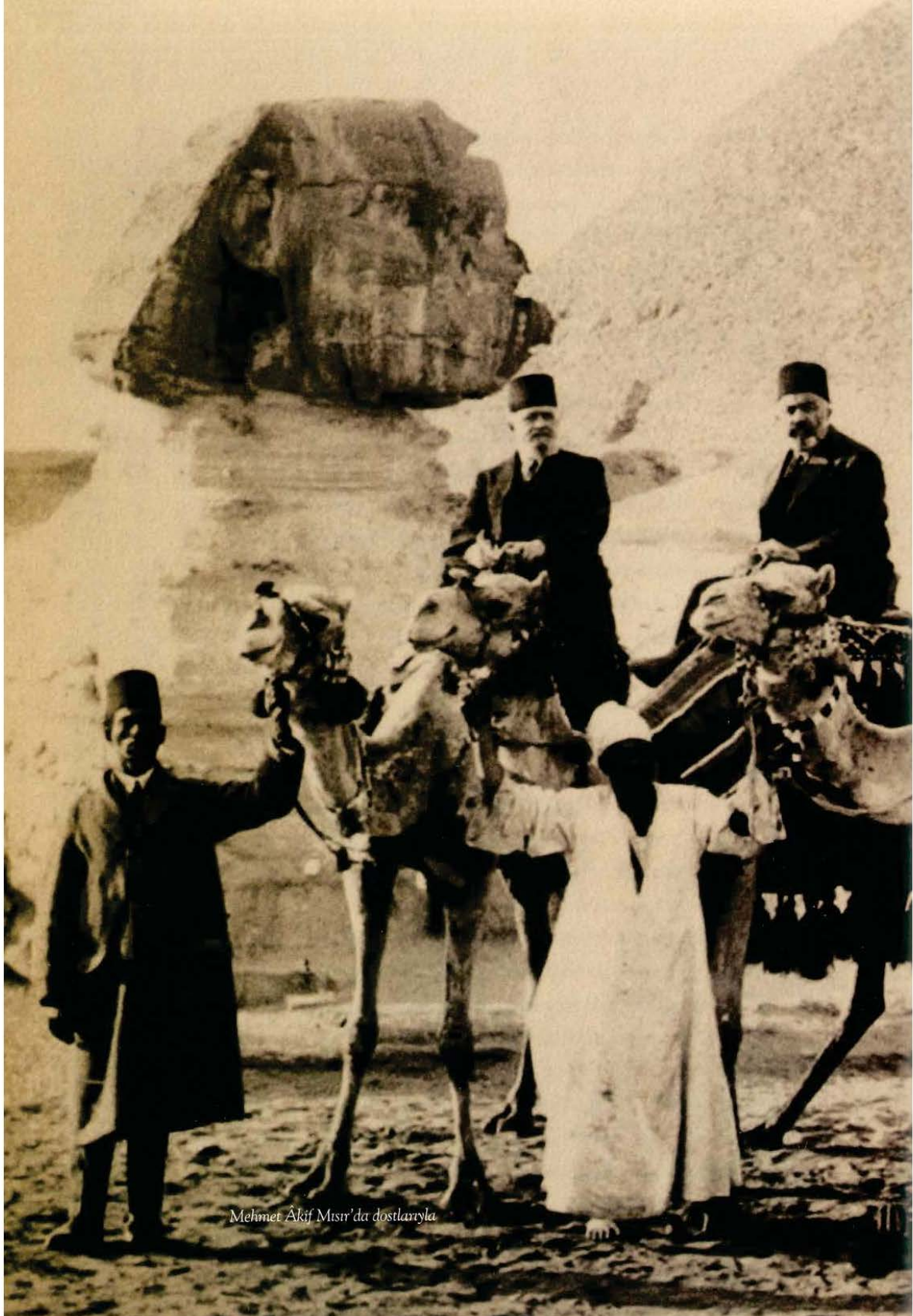
ri, otelleri, bilet gişelerine varıncaya kadar trenleri, sokakları Almanya'da-
kilerle mukayese ederek, medenî bakımdan ne kadar geri kaldığımızı gözler
önüne serer. Manzumenin devamında oğulları savaşta ölmüş bir Alman
ailenin ıstırabından hareketle Âkif, İslam âleminin Batılılardan neler çek-
tiğini, Müslümanlara yapılması halinde zulmün makbul sayıldığını üzüler
dile getirir. Almanların yükselişlerini birlik olmalarına bağlar ve orada ruh
ile madde, din ile dünya arasındaki uyuma dikkat çeker. Bunların bizde tam
tersi olduğunu belirterek sözü sebepleriyle birlikte geri kalmışlığımıza getirir.
Şu gibi sebepler üzerinde durur: Maarif sistemimiz gençleri hayattan ve üre-
timden uzak yetiştirmekte, eski edebiyat milleti uyuşturmakta, hayâ züğü-
dü üç beş yeni edebiyatçı ahlaki bitirmeye çalışmaktadır. İngilizlerin içimize
soktuğu ırkçılık da bunlarla birleşince parçalanmamız kaçınılmaz olmakta,
düşman donanmaları Çanakkale'ye dayanmaktadır. İslam dünyasının son
ümit noktası olarak gördüğü Çanakkale'nin düşmemesi için gazilere sebat
tavsiye eden M. Âkif, onlardan aldığı kurtuluş müjdesi ve umuduyla man-
zumesini tamamlar.

*Hatıralar'*ın ikinci baskısından itibaren son metni, 1915 Mayıs-Ekim ay-
larında M. Âkif'in Necid seyahati sırasında Medine'yi ve Hz. Muhammed'in
kabrini ikinci defa ziyareti münasebetiyle yazdığı 204 mısralık bir şiiirdir. Dinî
lirizmin en coşkun örneklerinden biri olan bu şiiire Âkif, Necid çöllerini
çarpıcı bir şekilde tasvirle başlar. Develer üzerinde kızgın çöllerde yapılan
yolculuk, Kubbe-i Hadrâ'nın uzaktan görünüşü, nihayet Ravza-yı Nebi'ye
varış, okunan ezan, kılınan namaz, tek yürek olmuş farklı milletlerden olu-
şan ümmet-i Muhammed'in yaptıkları dokunaklı dualar, bir Sudanlı'nın
"Ya Nebî, şu halime bak!" sözleriyle başlayan yakarışı ve lirik şiiirin sonunda
şehadet şerbetini içmesi şair tarafından emsalsiz bir tarzda terennüm edilir.

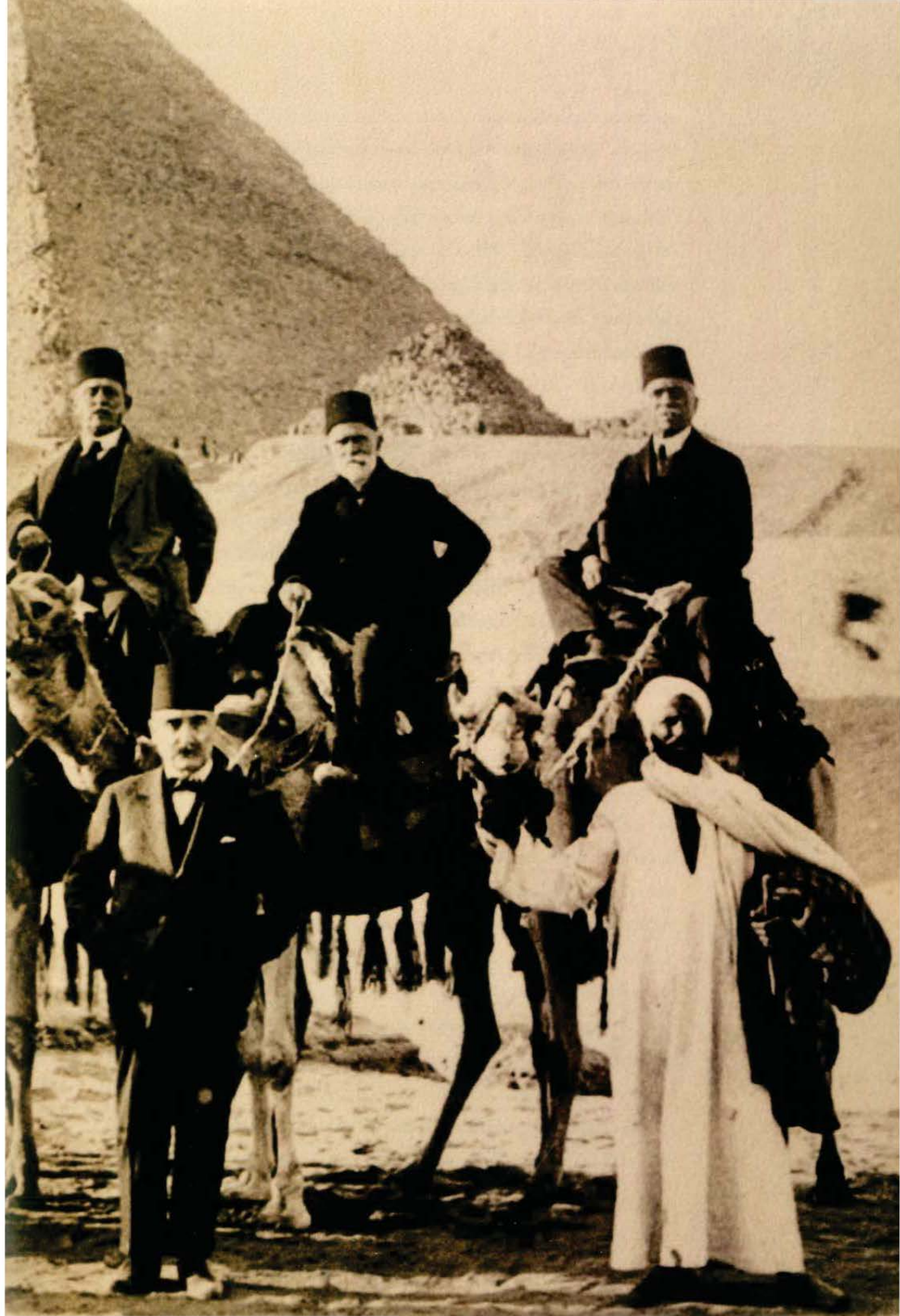
Gerçek bir şaheser sayılabilecek bu şiiir; Süleyman Nazif, Cenap Şeha-
bettin gibi dönemin önemli şairlerince erişilmez ve benzersiz olarak nitelen-
dirilmiştir.

6. Safahat: *Altıncı Kitap: Asım* (1924, 1928): Mehmet Âkif'in üzerinde
en çok çalıştığı bu eser, 2292 mısralık bir hayli uzun tek bir manzumedir.
Eser, başında da belirtildiği üzere, muhavereli tarzda düzenlenmiştir. Kar-

Mehmet Akif Mısır'da dostlarıyla

şıklı konuşan şahıslar; Hocazade (merhum Hoca Tahir Efendi'nin oğlu; yenilikçi, hoşgörülü ve Millî Mücadele'yi gerçekleştiren ümidin temsilcisi Âkif), Köse İmam (Müslüman halkın imanı ile irfanını temsil eden, muhafazakarlığı ve tenkitçiliği ile öne çıkan, Âkif'in babasının öğrencilerinden Ali Şevki Hoca), Asım (Köse İmam'ın oğlu; geleceği temsil eden, hakperest ve heyecanlı genç) ile Emin'den (Âkif'in oğlu) ibarettir. Kitaptaki şahıslardan sadece Âkif'in idealindeki gençliği temsil eden Asım hayalî, diğerleri gerçektir. Eserin vak'ası, Birinci Cihan Savaşı içinde Âkif'in Sarıgül'deki evinde geçer.

Kitabın başında Köse İmam, Hocazade'yi ziyaret ederek, aramadığı günlerden dolayı ona sitemlerde bulunur ve hocası Tahir Efendi'yle ilgili bazı hatıralarını anlatır. Söz dönüp dolaşır içinde buldukları I. Dünya Savaşı'na gelir. Bu arada Köse İmam'ın ziyaret sebepleri ortaya çıkar. İmam; semtlerine üç beş yıl önce yerleşen, savaş zenginlerinden olan ve giderek züppeleşen emekli bir paşanın derdiyle, oğlu Asım'ın durumunu konuşmak üzere gelmiştir. Köse İmam, önce eşinin üstüne evlerindeki sofracı Rum kızı ile evlenmeye kalkışan paşanın meselesini açarak, bütün ısrarlarına rağmen onun nikâhını kıymadığını belirtir. Ancak çoluk çocuk sahibi olduğu halde, bir yolunu bularak Eleni'yi nikâhlayan bu yaşlı paşa, bütün emlakini de aynı Rum kızına kaptırmak üzeredir. Hocazade kendisinden bu derde bir çare bulmasını isteyen İmam'a, paşanın "süfihadan" olduğuna dair mahalleli adına bir dilekçe yazmayı önerir. Böylece mahkeme kararıyla, emekli paşanın malını kullanması engellenecektir. Bu düşüncelerden hareketle Köse İmam söyler, Hocazade yazar; birlikte dilekçeyi tamamlarlar. Aruzla ve çok tabii ifadelerle yazdırdığı bu manzum dilekçe, Âkif'in nazım hünerinde zirveye çıktığını gösterir.

Bu hikâyenin sonunu öğrenemediğimiz manzumede, Asım bahsi de çok sonra gelecektir. Zira araya çeşitli meseleler, vakalar, fıkralar, hikâyeler ve bunlarla ilgili düşünceler, değerlendirmeler, tenkitler iç içe denilebilecek bir tarzda yerleştirilmiştir.

Köse İmam'la Hocazade'nin zevkle okunan nükteli konuşma ve atışmaları sırasında, eskilerle yenilerin doğruları ve yanlışları bir bir ortaya çıkar.

Halkın mevcut durumu ve rezilliklerinden dolayı gelecek adına endişelenen Köse İmam'ın, "Bizi kim kurtaracak, var mı ki bir başka nesil?" sorusuna, Hocasade "-Asım'ın nesli, Hocam," deyince söz Asım ve nesline gelmiş olur. Bundan şüphesi olduğunu bildiren Köse İmam'a karşı Asım'ın neslinin kahramanlıklarını ve meziyetlerini sıralayan Hocasade, "Çanakkale Şehitleri" adıyla tanınan şaheser mısralarıyla sözlerini tamamlar. Bunlar karşısında bir şey diyemeyen Köse İmam, Hocasade'nin sorması üzerine Asım'la ilgili derdini de açıklar. Buna göre cepheden cepheye koştuktan sonra İstanbul'a dönen Asım ile yakın arkadaşları, toplumdaki kötü insanları kaba kuvvetle yola getirmeye, olumsuzlukları fiilî müdahaleyle ortadan kaldırmaya çalışmaktadırlar. Üstelik bunlar, işi kökten halletmek için, Babıali'yi basarak hükümet darbesi yapmayı bile tasarlamaktadırlar. Oğlunun katil yahut maktül olma ihtimalinden dolayı ciddi anlamda kaygılanan İmam, Hocasade'sinden bu konuda yardım ister.

Bunun üzerine Asım'la konuşmaya başlayan Hocasade, ona ülkemizin geri kalış sebeplerini ve bir toplumu yükselten faktörleri anlatarak sözü kaba kuvvet meselesine getirir. Yumruk yerine kanun hâkimiyetini savunan Hocasade'ye göre memleketimiz üç yüz yıldan beri Avrupa'nın ilerleyen ilminden yoksun kalmıştır. Asım'ın nesli bir an evvel Batı'ya giderek, oradaki ilmi, fenni, marifeti kazanarak yurda dönmelidir. Zira maddî güce sahip olmayanlar ahlak ve faziletlerini de koruyamazlar. Bu yüzden Batı karşısında maddeten ve manen sefaletle düşmemek için onların seviyelerine yükselmek, elde etmeye çalıştıkları, geleceğin ilmi sayılan atomu da öğrenmek gerekir. Bunlarla içindeki fazilet duygusunu birleştirip ülkenin hizmetine veren, yurdun değerlendirilemeyen servetlerini işler hale getiren gençlik, üzerine düşen asıl inkılâbı yapmış olacaktır. Eser, Hocasade'nin bütün bu anlattıklarını dinleyen Asım'ın arkadaşlarıyla beraber tatil için Berlin'e gitmeyi kabul edişiyle sona erer.

M. Âkif, daha önceki manzumelerinde parça parça görülen duygu, düşünce, heyecan gibi bütün unsurları ve güzellikleri Asım'da çok daha başanlı ve etkili bir şekilde birleştirmiştir. Eserde; I. Cihan Harbi'nden İstiklal Savaşı'na kadar ülkemizin sosyal, siyasî, iktisadî durumunu, kahramanlık

larını, fikir seviyesini, olumlu ve olumsuz yanlarını, kısacası hemen her şeyi bulmak mümkündür.

Bununla birlikte manzumenin muhtevası; İslam dünyasının, özellikle de Osmanlı Devleti'nin kötü durumu ile Asım'ın temsil ettiği gençlik ana başlıkları etrafında toplanabilir. *Asım*'da mesnevi nazım şeklini tercih eden, başta tiyatro olmak üzere başlıca edebiyat türlerinin ve klasik hikâyenin bütün ifade vasıtalarından ustaca faydalanan Âkif'in gündeme getirdiği meselelere bakış tarzı, tamamen orijinal ve çağdaştır. Bu sebeplerden dolayı *Asım*, M. Âkif'in şekil ve muhteva açısından bütün eserlerinin özü ve zirvesi sayılabilir. Denilebilir ki, Süleyman Nazif'in "mucize-i şiir", Cenap Şehabettin'in "edebiyatımızda muadili olmayan bir abide" saydıkları bu eseri ile Âkif, sanatının zirvesine çıkmıştır.

7. *Safahat: Yedinci Kitap: Gölgeler* (1933): *Safahat*'ın bu son kitabı, 1918–1933 yılları arasında yazılmış, 1374 mısralık kırk bir şiiri içermektedir. Bunlardan on tanesi 1918–1919'da, üçü 1921–1922'de Ankara'da, biri 1924'te, ikisi de 1925'te yayımlandıktan sonra kitaba alınmıştır. Kalan şiirlerden bazılarının altlarında yazıldıkları tarihler belirtilmiştir.

İlk manzumeler, özellikle muhtevaları bakımından *Hakkın Sesleri*'ndekilere benzemektedirler. Ankara'da yayımlananlar; "Süleyman Nazif'e", "Bül-bül" ve "Leyla" adlı şiirlerdir. Geri kalanlar ise Mısır'da yazılmıştır.

Gölgeler, içinde bulunduğu şartlar itibarıyla iyice bunalan şaire ait farklı hassasiyetlerin ürünüdür. Zira artık Mehmet Âkif, özellikle Mısır hayatında, sosyal meselelerden çok, ferdî ve tasavvufî konuları işlemeye başlamış; bu çerçevede "Gece", "Hicran", "Secde" gibi dinî-lirik manzumeler kaleme almış; böylece asıl vadesi olan halis şiire yönelmiştir. Nitekim "Firavun ile Yüz Yüze", "Sanatkâr" gibi şiiriyet bakımından güçlü parçalar, hatıralarını hikâyeleştirdiği ve şahsi ıstıraplarını anlattığı şiirler, hatta ruhî buhranlar içerisinde "Bir Arıza, Ne Eser Ne de Semer, Derviş Ahmet" gibi mizahî manzumeler bile yazarak bütün bunları *Gölgeler*'de toplamıştır. Bunlardan kitabın en sonundaki 208 mısralık "Sanatkâr" başlıklı şiir, Akif'in sanatkâr ruhunu yansıttığı için ayrıca anılmaya değer. Zira bu şiirinde M.Âkif, hayal kırıklıklarını, acılar içinde geçen ömrünü, alt üst olmuş duygu dünyasını,

- Âkif'in Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü kurduğu ve ders verdiği Kahire Üniversitesi

İslam âleminin yürek yakan halini, mütevekkilane bir yaklaşımla, içli ve bu-ruk bir eda ile terennüm eder. Bu hüviyetiyle *Safahat* külliyyatı, yeni Türk edebiyatı tarihi içinde, en çok basılan ve rağbet gören şiir kitabı olarak Türk milletinden hak ettiği ödülü almıştır.

Mensur Eserleri

M. Âkif Ersoy, özellikle 1908'den sonra, nazımda olduğu gibi nesir alanında da daha çok İslam birliği idealini yaymak amacıyla birçok eser kaleme almış, bunların hemen hepsini öncelikle *Sırat-ı Müstakim* ve devamı sayılabilecek dergilerde yayımlatmıştır. Onun nesir türündeki eserlerini aşağıdaki gibi ele almak mümkündür.

1.3.2.1. Telifleri

1.3.2.1.1. Tefsirler

Mehmet Âkif'in, bazıları manzum olmak kaydıyla, toplam elli yedi tefsir yazısı bulunmaktadır. Bunlardan on sekizi manzum olup, *Safahat*'a alınmıştır. Dönemin güncel meseleleriyle ilgili üç tanesi ayet, dördü hadis tefsiri olan bu yazıların tamamı, 183. sayısından itibaren *Sebilürreşad*'da, "Tefsir-i Şerif" veya "Hadis-i Şerif" başlıkları altında yayımlanmıştır. Bazı müdahale ve eklemelerle ilk defa Âkif'in damadı Ömer Rıza Doğrul tarafından *Kur'an'dan Âyetler* (İstanbul, 1944) adıyla kitaplaştırılan bu yazılar arasında, makale ve vaazlarından seçmeler de bulunmaktadır.

Aynı kitabın Nakış Yayınevinde 1976'da dikkatsizce yapılan ikinci baskısı yanında, avukat Suat Zühtü Özalp tarafından, Ö. Rıza Doğrul neşri esas alınarak, Ankara'da 1968 yılında gerçekleştirilen bir baskısı daha vardır. Ayrıca İsmail Hakkı Şengüler, son tashihi M. Ertuğrul Düzdağ tarafından yapılan ve Hikmet Neşriyat'ça yayımlanan on ciltlik *Açıklamalı ve Lügatçeli Mehmed Âkif Külliyyatı*'nın dokuzuncu cildinde (İstanbul, 1990); hutbe, vaaz ve mektuplarla birlikte tefsir-i şerifleri de toplayarak bastırmıştır. Abdulkemim ve Nuran Abdulkadiroğlu tarafından yeni harflere aktarılan *Sebilürreşad*'daki tefsir yazıları ise vaaz ve hutbeleriyle beraber, *Mehmet Âkif'in Kur'an-ı Kerim Tefsiri: Mev'ıza ve Hutbeleri* (Diyanet İşleri Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991) adıyla kitaplaştırılmıştır.

1.3.2.1.2. Konuşma ve Vaazlar

M. Âkif'in, toplam dokuz tane konuşma ve vaazı bulunmaktadır. Bunlardan biri, İttihat ve Terakki Heyet-i İlmiye azası sıfatıyla Âkif'in Şehzadebaşı Kulübü'nde yaptığı, "İttihat Yaşatır, Yükseltir, Tefrika Yakar, Öldürür" başlıklı konuşmadır. Konuşmanın metni önce, "Mevâiz-i Diniyeden" başlığı altında Sırat-ı Müstakim'de yayımlanmış, sonra Şehzadebaşı Heyet-i İlmiyesi'nce hazırlanan *Mevâiz-i Diniye: Birinci Kısım* (İstanbul, 1328, s. 54-60) adlı kitabın içinde yer almıştır. Eşref Edip tarafından özet olarak kaydedilen sekiz vaazın ilk üçü Sırat-ı Müstakim'de, beş tanesi Sebilürreşad'da yayımlanmıştır. Bu sekiz vaazdan ilk üçü Balkan Savaşı sırasında İstanbul'daki Beyazıt, Fatih ve Süleymaniye camilerinde, biri Balıkesir Zağanos Paşa Camii'nde, diğerleri Kastamonu Nasrullah Camii ile şehrin kazaları ve havalisinde yapılmıştır.

Balkan Savaşı mağlubiyetinin acılı günlerinde yapılan bu vaazlarda Âkif, Müslümanların yaşadıkları felaketlerin sebepleri, dinimizde ırkçılığın kesinlikle yasaklandığı, ahlak düşkünlüğünün zararları, İslam dünyasının son ümidini devletimize bağladığı, orduya yardım, çalışmanın ve eğitimin önemi, ümitsizliğe ve ayrılığa kapılmamak gibi konular üzerinde durmuştur. Bunlardan özellikle Kastamonu Nasrullah Camii'ndeki vaazı; dünyada olup bitenleri, Sevr Antlaşması'nın özünü ve asla kabul edilemeyeceğini, Kurtuluş Savaşı'nın gereğini büyük bir heyecanla dile getirdiği ve muhataplarını

çok etkilediği için ayrıca anılmalıdır. Her bakımdan önemli olan bu konuşmalardan, özellikle Nasrullah Camii'ndeki vaazı çok rağbet görmüş, bunun üzerine yayımlandığı Sebilürreşad'ın 464. sayısı defalarca basılmış, hatta el-Cezire Kumandanı Nihat Paşa tarafından kitaplaştırılıp (Diyarbakır, 1337) Anadolu'nun değişik yerlerine ve cephelerdeki askerlere gönderilerek dağıtılmıştır. Bazıları yeni harflerle birkaç defa basılan vaazları İ. Hakkı Şengüler ile Abdulkerim ve Nuran Abdulkadiroğlu'nun yukarıda adları anılan eserlerinde de bulunabilir.

1.3.2.1.3. Makaleler, Sohbetler, Hatıralar ve Mektuplar

M. Âkif'in toplum, sanat, edebiyat ve fikirle ilgili; makale, sohbet ve hatıra türlerine dahil edilebilecek elli tane kadar yazısı bulunmaktadır. Önce Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad'da, bazen ikinci bir alt başlık da taşımak kaydıyla daha çok "Hasbihal", "Edebiyat Bahisleri", "Eski Hatıralar", "Letaif-i Arab'dan", "Tenkit ve Takriz", "Makalât" gibi genel başlıklar altında yayımlanan bu yazılar, Abdulkerim ve Nuran Abdulkadiroğlu tarafından yeni harflere aktarılarak, *Mehmed Âkif Ersoy'un Makaleleri* (Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987) adıyla kitaplaştırılmıştır. Söz konusu yazıları bazı tercümelemlerle birlikte, İsmail Hakkı Şengüler'in hazırladığı, Açıklamalı ve Lügatçeli Mehmed Âkif Külliyyatı'nın beşinci cildinde (İstanbul, 1990) bulmak da mümkündür.

Âkif'in elli kadar da yayımlanmış mektubu ve bazı mektup parçaları vardır. Bunlar topluca İ. Hakkı Şengüler'in hazırladığı külliyyatın dokuzuncu cildinde bulunabilir. Onun yazdığı mektuplar bunlardan ibaret olmamalıdır. Bu bakımdan M. Âkif'in henüz yayımlanmamış, zamanla ortaya çıkabilecek birkaç yüz mektubunun daha bulunduğu tahmin edilmektedir.

1.3.2.1.4. Diğer Eserleri

Mehmet Âkif'in tamamlanmamış veya ele geçirilememiş, bazı nesir telif eserlerinden de söz edilebilir.

Bunlardan birini, merhum F. Abdullah Tansel, "Mehmed Âkif Ersoy'un Gözden Kaçan Bir Risalesi: Mebâhis-i İlm-i Servet" (*Kubbealtı Akademi Mecmuası*, S.3, Temmuz 1979, s. 23-34) başlıklı makalesiyle gündeme getirmiştir. Tansel'in burada bildirdiğine göre, *Maarif* mecmuasında (Mayıs-

Ağustos 1895) Sa'dî imzasıyla yedi bölümü yayımlanan ve devamı gelmeyen "Mebahis-i İlm-i Servet" adlı yazı dizisi M. Âkîf'e aittir. Âkîf'in İstanbul Dârülfünunu Edebiyat Şubesi'nde verdiği derslerin notları 1913'te basılmaya başlamışsa da Dârülfünun Dersleri, *Kavâid-i Edebiye* (Dârülhilâfe, Sırat- ı Müstakim Matbaası, 1329) başlıklı eserin sadece on altı sayfalık ilk forması ele geçirilebilmiştir.

Mahir İz

Öte yandan *Ceride-i İlmiye* (S.26, Şaban 1334)'deki, "Medaris-i ilmiye derslerini ihtiva eden ilaveler" in listesine göre, Mehmet Âkîf'in *Dârü'l-Hilâfetü'l- Aliye Medresesi* beşinci ve altıncı sınıflarına okuttuğu derslerin notları "Edebiyat Dersleri" adıyla dört forma halinde basılmış görünmekteyse de bunlar henüz bulunamamıştır.

1.3.2.2. Tercümeleri

Şimdilik tespit edilebildiği kadarıyla ilk çevirileri, 1898'de Resimli Gazete ile *Servet-i Fünun* dergisinde çıkan Mehmet Âkîf Ersoy'un asıl tercüme faaliyetleri 1908'den sonra gerçekleşmiştir. Bu dönemde, hepsi de *Sırat-ı Müstakim* ile *Sebilürreşad*'da yayımlanmış 268 tefrikadan oluşan elli beş ayrı tercüme yapmıştır. Bunların bazılarında "Sa'dî" takma adını kullanmıştır. Altı yazardan yaptığı tercümelerin yedisi Ferit Vecdi, otuz biri Muhammed Abduh, biri Azmzade Refik, biri Şeyh Şibli Numanî, on üçü Abdülaziz Çâvîş, ikisi Sait Halim Paşa'dan seçilmiştir. Sonuncu tercümelerin asılları Fransızca, diğerlerinininki Arapça'dır. (Bir kısmının adını önceden andığımız bu tercümelerin listesi için bk. Düzdağ, 2004: 157-159.)

Kitaplaşmış tercümeleri ise şöyle sıralanabilir:

1. *Müslüman Kadını* (İstanbul, 1325/1909): Mısırlı bilgin Ferit Vecdi'den yapılmış bir çeviridir. Bir ara Mısır'da Müslüman kadınların da Batılı hemcinsleri gibi toplum hayatının çeşitli alanlarına katılmasıyla ilgili tartışmalar

cereyan etmiştir. Örtünmeye karşı olan, İslam'ın kadına bakışını eleştirerek bu konuda Batı ölçülerine göre köklü reformlar yapılması gerektiğini savunan Kasım Emîn, bu sırada *Tahrirü'l-Mer'e ve el-Mer'etü'l-Cedide* adlı eserleri yazmıştır. Ferit Vecdi onun görüşlerine karşı *el-Mer'etü'l-Müslime* adlı reddiyesini yayınlamış (Kahire, 1319), Âkif de bunu çevirmiştir. M. Âkif'in çevirisini Mahmut Çamdibi sadeleştirerek yeniden yayımlamıştır (İstanbul, 1972) .

2. *Hanoto'nun Hücumuna Karşı Şeyh Muhammed Abduh'un İslam'ı Müdafası* (İstanbul, 1331/ 1915): Bu eser, Fransa Hariciye Nazırları'ndan ve tarihçilerinden Gabriel Hanotaux'nun Le Journal'deki İslam'a hücum eden, "İslam ve Medeniyet" başlıklı makalesi ile buna karşı Mısır'da çıkan el-Müeyyed gazetesinde Muhammed Abduh'un verdiği cevapların tercümesinden ibarettir.

3. *İslamlaşmak* (İstanbul, 1337/ 1921): Âlim, büyük bir düşünür ve eski sadrazamlardan olan Sait Halim Paşa'nın İslamcılıkla ilgili özgün görüşlerini içeren ve Âkif tarafından Fransızca'dan çevrilerek önce Sebilürreşad'da tefrika edilen bu eser, daha sonra paşanın diğer altı risalesiyle beraber *Buhranlarımız* (İstanbul, 1335- 1338/ 1919-1922) adlı kitapta da yayımlanmıştır.

4. *İslam'da Teşkilat-ı Siyasiye*: Yine Sait Halim Paşa'nın Malta'da sürgünken Fransızca olarak yazdığı bu son eseri, "Millî Hâkimiyet" bölümü hariç, Âkif tarafından çevrilerek, 1921'de Sebilürreşad'da tefrika edilmiştir. Âkif'in sağlığında müstakil olarak basılmayan bu kitapçık, çevrilmeyen bölümü de eklenerek, M. Ertuğrul Düздаğ tarafından yayıma hazırlanan *Buhranlarımız ve Son Eserleri* (İstanbul, 1991) adlı çalışmaya dâhil edilmiştir.

5. *Anglikan Kilisesine Cevap* (İstanbul, 1339/ 1923): Anglikan Kilisesi'nin İstanbul'daki Meşihat (Şeyhülislamlik) Dairesi'ne sorduğu İslam dininin mahiyeti, fikir ve hayata neler kazandırdığı, zamanın çeşitli sıkıntılarını nasıl tedavi ettiği, dünyayı iyi veya kötü şekilde değiştiren siyasî ve manevî güçlere ne dediği gibi önemli sorulara, Abdulaziz Çâvîş'in Arapça verdiği cevapların tercümesinden oluşan bir eserdir. Önce 1923'te Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Umûr-ı Şeriye ve Evkaf Vekaleti, Tetkikat ve Telifat-ı İslamiye Neşriyatı arasında basılan kitabı, Süleyman Ateş sadeleştirerek Ankara'da

1974 yılında bir defa daha yayımlamıştır.

6. *İçkinin Hayat-ı Beşerde Açtığı Rahmeler* (Ankara, 1339/ 1923): M. Âkif'in Abdülaziz Çavuş'ten çevirip Tedkikat ve Telifat-ı İslamiye Neşriyatı arasında bastırıldığı bu kitapçığın başlığı, mahiyeti hakkında yeterince bilgi vermektedir. Eseri Ferhat Koca sadeleştirerek *İçkinin Zararları, İçkinin Hayat-ı Beşer'de Açtığı Rahmeler* (İstanbul, 2003) adıyla yeniden yayımlamıştır. Bu arada belirtmek gerekir ki, İsmail Hakkı Şengüler, Açıklamalı ve Lügatçeli *Mehmd Âkif Külliyyatı*'nın beşinci cildinin önemli bir kısmını, altıncı, yedinci ve sekizinci ciltlerin tamamını tercümelere ayırmıştır.

Diğer taraftan Mehmet Âkif, Hz. Muhammed'in son haccını anlatmak için "Haccetü'l Veda", Millî Mücadele'den sonra "İkinci Âsım", manzum piyes olarak "Selahaddin-i Eyyubi", "İslam Tarihinden Menkıbeler", "Çocuk ve Mektep Şiirleri" gibi eserler yazmayı tasarlamışsa da bunları gerçekleştirememiştir.

Sözün özü Mehmet Âkif Ersoy, örnek alınabilecek hayatı ve şahsiyetiyle; büyük ölçüde topluma adadığı sanatı ve eserleriyle; dinî, millî, vatanî konulardaki hassasiyet ve gayretleriyle; yakın tarihimizde oynadığı önemli rollerle, Türk milletinin gönlünde taht kurmuş, II. Meşrutiyet döneminde İslamcılık düşüncesinin edebiyat alanındaki en önde gelen temsilcisi olmuştur.

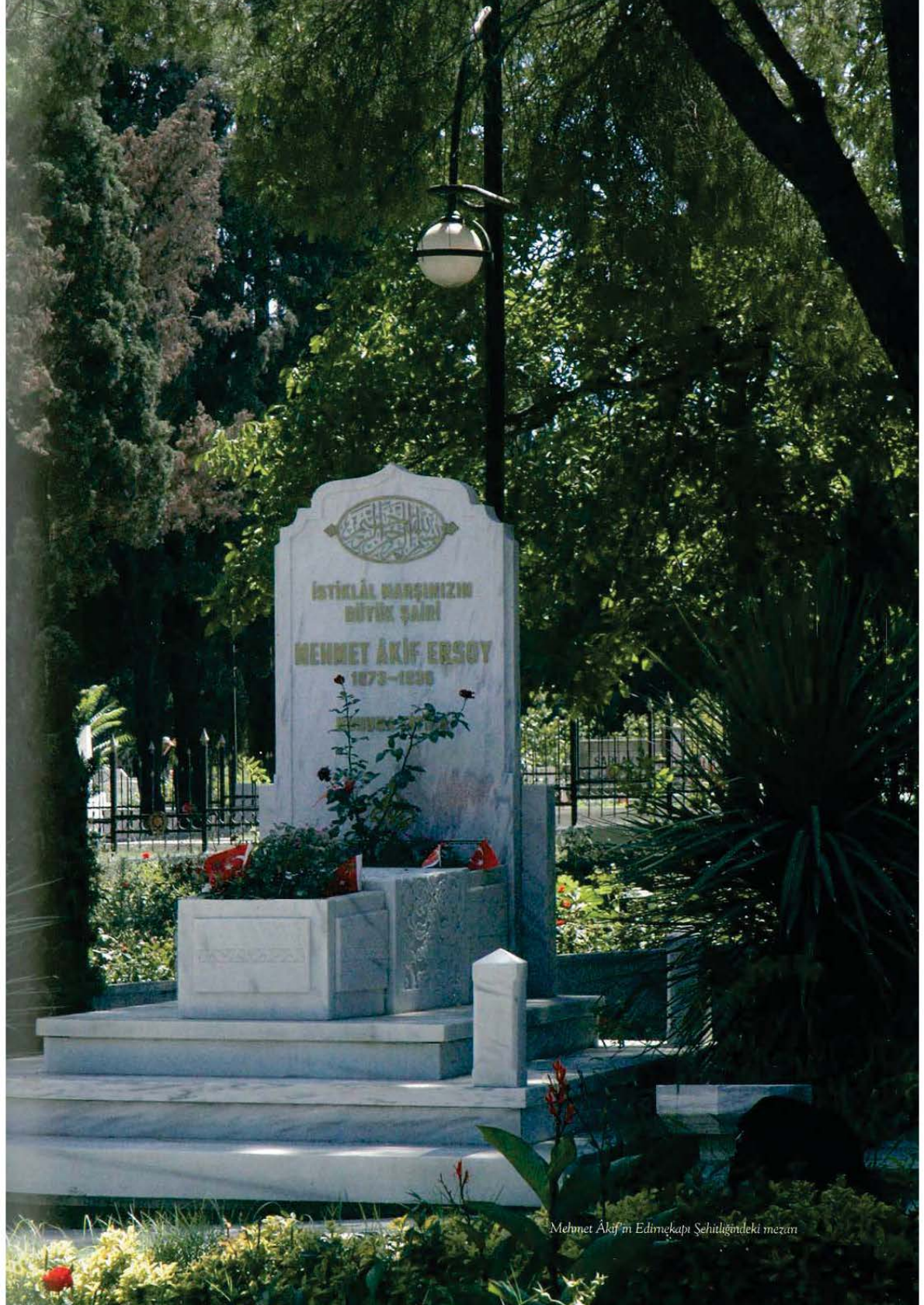
Âkif'in vefatından bir hafta önceki hâli

- ABDULKADİROĞLU, Abdülkerim - Nuran Abdulkadiroğlu; *Mehmet Âkif Ersoy'un Makaleleri (Sırat-ı Müstakim ve Sebülî'r-Reşad Mecmuaları'nda Çıkan)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.
- AKTAŞ, Şerif; *Yenileşme Dönemi Türk Şiiri ve Antolojisi (1860-1920)*, C. I, Akçağ Yayınları, Ankara, 1996.
- AKYÜZ, Kenan; *Batu Tesisinde Türk Şiiri Antolojisi*, 7. bs., İnkılâp Kitabevi, Ankara, 1985.
- ARGUNŞAH, Hülya; *"Millî Edebiyat", Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı (1839-2000)*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2004.
- BİLGEGİL, M. Kaya; *"Mehmed Akif'e Dâir", Yakın Çağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar II*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 1980, s. 403-480.
- CELKAN, Hikmet; *"İttihad-ı İslam ve Mehmet Âkif", Ölümünün 50. Yılında Mehmet Akif Ersoy*, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1986, s. 167-175.
- ÇANTAY, Hasan Basri; *Âkifnâme (Mehmet Akif)*, Ahmed Sait Matbaası, İstanbul, 1966.
- ÇONGUR, Rıdvan; *"Âkif'in İslâma Bakışı", Mehmet Akif İlmî Toplantısı (Bildiriler)*, Kültür Bakanlığı Millî Kütüphane Yayınları, Ankara, 1989, s. 81-86.
- DOĞAN, Âbide; *"Mehmet Akif Fatih Kürsüsünde", Bilim ve Akıl Aydınlığında Eğitim, (Mehmet Akif Ersoy, Özel Sayı)*, S. 73, Mart 2006, s. 136-145.
- DOĞAN, D. Mehmet; *"Ersoy, Mehmet Akif", Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul, 1979, s. 71-79.
- DUYMAZ, Recep; *"Mehmet Akif Ersoy'un Şahsiyetinin Kaynakları", Bilim ve Akıl Aydınlığında Eğitim (Mehmet Akif Ersoy, Özel Sayı)*, S. 73, Mart 2006, s. 26-30.
- DÜZDAĞ, M. Ertuğrul; *Mehmed Akif Ersoy*, Kaynak Kitaplığı, İstanbul, 2004.
- ERCİLUSUN, Bilge; *Yeni Türk Edebiyatı Üzerine İncelemeleri I*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1997.
- ERİŞİRGİL, Emin; *Ölümünün 50. Yılında İslâmcı Bir Şairin Romanı*, (Yayına hazırlayanlar: Prof. Dr. Aykut Kazancıgil-Prof. Dr. Cem Alpar), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1986.
- ERSOY, Mehmet Akif; *Safahat*, (hzl. M. Ertuğrul Düzdağ), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1987.
- FERGAN, Eşref Edip; *Mehmed Akif: Hayatı, Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*, 2.bs., Sebülürreşat Neşriyatı, İstanbul, 1960.
- FİLİZOK, Rıza; *"Mehmet Akif'in Batı Medeniyetine Bakış Tarzı", Ölümünün 50. Yılında Mehmet Akif Ersoy*, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1986, s.53-66.
- GEZGİN, Hakkı Süha; *"Mehmed Akif", Edebî Portreler*, (Yayına hazırlayan: Beşir Ayvazoglu), Timaş Yayınları, İstanbul, 1997, s. 179-181.
- GÖÇGÜN, Önder; *"Mehmet Akif'te Türkçenin Zaferi", Mehmet Akif İlmî Toplantısı (Bildiriler)*, Kültür Bakanlığı, Millî Kütüphane Yayınları, Ankara, 1989, s. 119-125.
- GÜR, Âlim; *"Safahat'ta Halk ve Aydın Üzerine Düşünceler", Mehmet Akif İlmî Toplantısı (Bildiriler)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989, s. 144-159.
- _____ ; *"Doğu ve Batı Diyarı Karşısında Mehmet Akif", Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 4, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Konya, 1997, s. 29-46.
- _____ ; *"Mehmet Akif'ten Nükteler", Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 5, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Konya, 1999, s. 195-223.
- HUYUGÜZEL, Ö. Faruk; *"Mehmet Akif'in Asm'da Başvurduğu Anlatım Vasıtaları ve Teknikleri", Ölümünün 50. Yılında Mehmet Akif Ersoy*, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1986, s. 31-52.
- İNAL, İ. M. Kemal; *"Akif Bey", Son Asır Türk Şairleri*, C. I, 3. bs., Dergah Yayınları, İstanbul, 1988, s. 91-93.
- KABAKLI, Ahmet; *Mehmet Akif*, 6. bs., Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, (1987).

- KAPLAN, Mehmet; *Şiir Tahlilleri (Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar)*, 4. bs., Dergah Yayınları, İstanbul, 1969.
- _____ ; "Atatürk Milliyetçiliği Açısından Âkif", *Ölümünün 50. Yılında Mehmet Akif Ersoy*, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1986, s. 1-10.
- KARAKOÇ, Sezai; *Mehmed Akif*, 6. bs., Diriliş Yayınları, İstanbul, 1987.
- KAVCAR, Cahit; *İkinci Meşrutiyet Devrinde Edebiyat ve Eğitim (1908-1923)*, AÜ Eğitim Fakültesi Yayınları, Ankara, 1974.
- (KUNTAY), Mithat Cemal; *Ölümünün 50. Yılında Mehmet Akif*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1986.
- OKAY, M. Orhan; *Mehmed Akif: Bir Karakter Heykelinin Anatomisi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1989.
- OKAY, M. Orhan - M. Ertuğrul Düzdağ; "Mehmed Akif Ersoy", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 28, Ankara, 2003, s. 432-439.
- ÖZTÜRKMEN, Neriman Malkoç; *Mehmet Akif ve Dünyası*, Altınok Matbaası, Ankara, 1969.
- PARLATIR, İsmail; "Mehmet Akif'in Şiiri Üzerinde Bir Üslup İncelemesi", *Ölümünün 50. Yılında Mehmet Akif Ersoy'u Anma Kitabı*, AÜ Rektörlüğü Yayınları, Ankara, 1986, s. 97-127.
- POLAT, Nâzım H.; "Âkif'in Bir Vaaızı ve Bunun Akisleri", *Mehmet Akif İlmî Toplantısı (Bildiriler)*, Kültür Bakanlığı, Milli Kütüphane Yayınları, Ankara, 1989, s. 214-222.
- _____ ; *Müdafaa-i Milliye Cemiyeti*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.
- Süleyman Nazif, *Mehmed Akif-Eski ve Yeni Harflerle-*, (hzl. M. Ertuğrul Düzdağ), İz Yayıncılık, İstanbul, 1991.
- ŞENGÜLER, İsmail Hakkı; *Açıklamalı ve Lügatçeli Mehmed Akif Külliyyatı*, C. 10, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 1992.
- TANSEL, Fevziye Abdullah; *Mehmed Akif Ersoy*, 2. bs., İrfan Yayınevi, İstanbul, 1973.
- TOPÇU, Nurettin; *Mehmet Akif*, 2. bs., (Yayına hazırlayanlar: Ezel Erverdi- İsmail Kara), Dergah Yayınları, İstanbul, 1998.
- TURAL, Sadık K.; *Zamanın Elinden Tutmak*, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 1982.
- UÇMAN, Abdullah; "Mehmet Akif ve Millî Mücadele", *Ölümünün 50. Yılında Mehmet Akif Ersoy*, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1986, s. 11-30.
- _____ ; "Ersöy, Mehmet Akif", *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, C. I, İstanbul, 2001, s. 331-334.
- UĞURCAN, Sema; "Mehmet Akif'in Şiirlerinde Savaş", *Ölümünün 50. Yılında Mehmet Akif Ersoy*, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1986, s.135-166.
- VAKKASOĞLU, Vehbi; *Mehmed Akif*, 2. bs., Yeni Asya Yayınları, İstanbul, 1976.
- YETİŞ, Kâzım; *Mehmet Akif'in Sanat-Edebiyat ve Fikir Dünyasından Çizgiler*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1992.
- _____ ; *Bir Mustarip: Mehmet Akif Ersoy*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2006.
- YÜCEBAŞ, Hilmi; *Bütün Cepheleriyle Mehmet Akif*, İstanbul, 1958.

[NOT: Mehmet Akif'le ilgili, hemen her seviyede basılmış kitap, makale gibi yayın ile basılmamış birçok lisans, yüksek lisans ve doktora tezi bulunmaktadır. Bunlardan 1990 yılına kadarki yayınlar için, Milli Kütüphane'nin hazırladığı, *Mehmed Akif Bibliyografyası: Kitap-Makale* (Ankara, 1990) başlıklı kaynağa, 2003'e kadarki önemli çalışmalar için de Orhan Okay ile M. Ertuğrul Düzdağ'ın kaleme aldığı, "Mehmed Akif Ersoy" (*Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 28, Ankara, 2003, s. 439) maddesinin sonunda bulunan genel "Bibliyografya"ya bakılabilir. Ayrıca Recep Duymaz'ın hazırladığı, "Mehmet Akif Ersoy'un Eserlerinin Bibliyografyası" (*Ölümünün 50. Yılında Mehmet Akif Ersoy*, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1986, s. 225- 252) ile Abdulkerim ve Nuran Abdulkadiroğlu'nun *Sırat-ı Müstakim ve Sebülürreşad*'ta çıkan makaleleri sadeleştirerek kitaplaştırdıkları *Mehmed Akif Ersoy Hakkında Yazılanlar* (Ankara, 1991) adlı çalışmalarını da bu bağlamda anmak gerekir.]

İSTİKLÂL MARŞINIZIN
DÜYÜK ŞAİNİ
MEHMET AKİF ERSOY
1873-1936

Mehmet Akif'in Edirnekapı Şehitliğindeki mezarı